

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI
PSIXOLOGIYA TA'LIM YO'NALISHI 4-KURS TALABASI
RUSTAMOV SHAVKAT SHUXRAT O'G'LILING

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

MAVZU: SHAXS PSIXODIAGNOSTIKASIDA PROYEKTIV
METODIKALARDAN FOYDALANISH

Ilmiy rahbar:

Amonov J.R.

Buxoro – 2017

MAVZU: SHAXS PSIXODIAGNOSTIKASIDA PROYEKTIV METODIKALARDAN FOYDALANISH

REJA:

KIRISH

I BOB. SHAXS PSIXOLOGIYASINING ILMIY AMALIY MASALALARI

- 1.1. Shaxs psixodiagnostikasining tarixiy ildizlari
- 1.2. Psixologiyada proyektiv metodikalarning o'rganilganligi

I bob yuzasidan xulosalar

II BOB. PSIXOLOGIYADA SHAXSNI TASHXIS QILISHDA PROYEKTIV METODIKALARNING AMALIY AHAMIYATI

- 2.1. Proyektiv metodikalarning diagnostik imkoniyatlari
- 2.2. Proyektiv metodikalarning asosiy guruhlari

II bob yuzasidan xulosalar

III BOB. PROYEKTIV METODIKALARNING TADQIQ ETILISHI VA EMPIRIK TAHLILI

- 3.1. Rozensveygning “Frustratsiya testi” qo'llanilishi va tahlili
- 3.2. Shaxsni proyektiv metodlar orqali tadqiq etish usullari va empirik tahlili

III bob yuzasidan xulosalar

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

ILOVALAR

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi: Bugun biz tarixiy bir davr – xalqimiz o’z oldiga ezgu va ulug’ maqsadlar qo’yib, tinch-osoyishta hayot kechirayotgan, avvalambor o’z kuch va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyatni qurish yo’lida ulkan natijalarni qo’lga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz. Biz o’z taqdirimizni o’z qo’limizga olib, azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga, taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday oliyjanob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va farovon hayotni barpo etayotganimiz, bu yo’lda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olgani – bunday imkoniyatlarning barchasini aynan mustaqillik bergenini bugun hammamiz chuqur anglaymiz. Bugungi kunda yosh avlodni yuksak ma’naviyatli qilib shakllantirish, mustaqil mamlakatimizning ishonchli va intellektual salohiyatli fuqarolari qilib tarbiyalash uzlusiz ta’lim tizimining dolzarb vazifasi bo’lib hisoblanadi.

Ma’lumki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Albatta barkamol inson deganda ma’naviy jihatdan yetuk, o’z vatanining tarixi, buguni va kelajagi uchun qayg’uradigan, shuningdek, jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotiga o’z hissasini qo’shgan, qo’shish ishtiyoqida yonib yashaydigan Shaxsni tushunish bugungi kun talabiga mos keladi. Ta’kidlash joizki, har qanday jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday ta’lim olishiga va qay tarzda tarbiyalanishiga bog’liq. Ana shunday avlodgina mamlakat oldida turgan umumdavlat ahamiyatiga molik vazifalarni bajarishga qodir bo’lib, o’z xalqining tarixiy taqdirini belgilab oladi.

Shu o’rinda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti quyidagi fikrlarini ta’kidlab o’tish joiz: “Biz ta’lim-tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugun zamon talablari asosida takomillashtirishni o’zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda Abdurauf Fitrat bobomizning

mana shu fikriga har birimiz ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim. Mana ulug' ajdodimiz nima deb yozganlar: "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib, izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib o'zgalarga tobe va qul asir bo'lishi uning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq".

Har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash masalasi hozirda hayotimizda mavjud bo'lgan barcha fan yo'naliшlarining muhim o'rganish ob'ektiga aylanib bormoqda. O'zbekistonda ham fundamental, ham ijtimoiy fanlarning rivojlanishiga e'tibor beradigan bo'lsak, ularning hayotiyligi va umrboqiyligi xalq turmush farovonligini oshirishga nechog'li ulush qo'sha olish orqali baholanishini bilish qiyin emas. Bu esa o'z-o'zidan har bir fan va uning mutaxassislari oldiga bir qator dolzarb nazariy va amaliy masalalarni qo'yadi. Shunday ekan, bu jarayon psixologiya fanini ham chetlab o'tmaydi aksincha bu holat hozirgi zamon psixologiya fanlariga ham taalluqli bo'lib, u jamiyatning kundalik talablari va buyurtmasiga qarab o'z tadqiqot yo'naliшlarini belgilamoqda.

Ma'lumki, har bir davlat va jamiyatning taraqqiyoti, keljak istiqboli, uning dunyo hamjamiyatidagi o'rni, fan-texnika yoki ixtiolar muvaffaqiyati bilan amalga oshayotganligi ehtimoldan holi emas. Zero, O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov aytganlaridek, "Bugungi kun mustaqil davlatimiz taqdiri, uning ravnaqi, hozirgi davri va kelajagi, jamiyatimiz fanlarida erishilayotgan yutuqlar orqali amalga oshayotganligi shubhasizdir"¹.

Bitiruv malakaviy ish mavzusining o'rganilganlik darjası: Bugungi globallashuv jarayonida zamонавиу texnologiyalarning rivojlanish holati birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyatiga, jumladan, ta'lim sohasining rivojlanishiga bog'liq. Ta'lim mazmuni va sifati masalalari jamiyatda ustuvor

¹ Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida — T., 2011. — Б-80.

yo'nalish sifatida qaralmoqda. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta'limni texnologiyalashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'llari izlanmoqda, shuningdek, ta'limda pedagogik texnologiyalarini joriy etish ta'lim sohasidagi islohotlarning diqqat markazidan o'rinni olgan.

Shaxsni tadqiq etish psixologiya fanidagi asosiy muammo sanaladi. Shaxs keng ko'lamli tadqiqot predmeti sifatida psixolog-tadqiqotchilarning diqqat markazidadir. Ammo mamlakatimizda psixologiyaning jamiyat talabidan kelib chiqib yangi bosqichga qadam qo'yanligi Shaxs muammosiga atroflicha e'tibor qaratishni talab etadi. Buning uchun shaxsni tadqiq etishda jahon psixologiyasi tajribalarini inobatga olgan holda muammoni tahlil etish ko'zlangan maqsadni to'laqonli baholash imkoniyatini beradi.

Inson shaxsini tadqiq etish psixodiagnostika fanidagi asosiy muammo sanaladi. Psixodiagnostika - psixologiya fanining zarur sohalaridan biri bo'lib, Shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o'lchash va aniqlashga doir metodlarni ishlab chiqadi va tayyorlaydi.

Psixodiagnostika - Shaxs individual psixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytib berish va psixodiagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so'nggi natijasidir.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, shaxsni o'rganishni o'ziga xos jihatlari uning tadqiq etishning murakkabligidadir. Xususan, bu jarayonda psixodiagnostik vositalarning o'rni muhim sanaladi. Aynan mana shunday psixodiagnostik vositalardan birini bu turli toifadagi testlar hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ishimizni shaxsni o'rganishda proaktiv metodikalardan foydalanishning imkoniyatlari, qulayliklari, o'ziga xos jihatlarini ochib berishga qaratdi. Shu bilan birga bu shaxs borasidagi bilimlarni o'rganishga hamda maqsadli tizimlashtirishga olib keladi. Bu esa tanlagan mavzuimizning hozirgi kun uchun naqadar dolzarb ekanligini ko'rsatib beradi.

Tadqiqot maqsadi: Shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalardan foydalanishning imkoniyatlarini o'rganish.

Tadqiqot predmeti: Shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodlarning o'rni.

Tadqiqot ob'ekti: Buxoro shahridagi 22 –umumta'lim maktabining 4-sinf o'quvchilaridan 40 nafari tanlab olindi.

Tadqiqot vazifalari:

1. Shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalarning o'rniga doir nazariy manbalarni tahlil qilish.

2. Tadqiqot metodikalarini tanlash va eksperimental modelni yaratish.

3. Shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalardan foydalanishning samaradorlik ko'rsatkichlarini o'rganish.

4. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi Shaxsini o'rganishda proaktiv metodikalarning imkoniyatlarini aniqlash.

5. Natijalarni mikdor va sifat jihatdan tahlil qilish.

6. Psixologik – pedagogik xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqot metodlari:

1. Kuzatish metodi

2. Proaktiv metodikalar:

a) "Mavjud bo'lмаган hayvon" proaktiv metodikasi;

b) "Oila rasmi" proaktiv metodikasi;

3. Natijalarni qayta ishlash uchun matematik statistik metodlar.

Tadqiqotning metodologik asoslari: O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlaridagi shaxs shakllanishi va kamoloti masalasiga doir fikrlari, "Ta'lif to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", sharq allomalarining Shaxsni o'rganishning o'ziga xos jihatlari, Shaxs sifatlari borasidagi qarashlari, xorij psixologlaridan Z.Freyd, German Rorshax, R.Kettell, G.S.Friman, K.Yung, L.Frank va boshqalarning Shaxsni o'rganish borasidagi ilmiy izlanishlari, o'zbek psixologlaridan M.G.Davletshin,

E.G'.G'oziev, Sh.Baratov, N.S.Safaev, Z.T.Nishonovalarning muammo doirasida olib borgan tadqiqotlari asos qilib olingan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: Taxminimizcha, shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalardan foydalanish muhim o'ringa ega. Jumladan, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar shaxsini o'rganishda qo'llanilgan proaktiv metodikalar ular to'g'risida yetarlicha ma'lumotlar to'plash imkonini berishi mumkin.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati: Shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalardan foydalanishga doir to'plangan ma'lumotlar psixologiya sohalaridan umumiyligi psixologiya, shaxs psixologiyasi, kichik maktab yoshi psixologiyasi, psixodiagnostika, eksperimental psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya kabi fanlarini yangi nazariy bilimlar bilan boyitishga xizmat qiladi. Shuningdek, proaktiv metodikalar borasidagi nazariy bilimlarni boyitilishiga hamda fandagi ahamiyatini oshirishga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati: o'rganilgan nazariy manbalar va empirik ma'lumotlarni shaxs ta'lim-tarbiyasi tizimiga tatbiq etish bu boradagi ishlarni yanada jonlanishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, shaxsni o'rganishda psixodiagnostik vositalarning qulayligi, imkoniyatlari, samaradorligini asoslashga yordam beradi. Eng muhim jihat o'tkazilgan tajribalar asosida to'plangan ilmiy ma'lumotlardan amaliyotchi psixologlar, ota-onalar va ta'lim muassasasi xodimlari faoliyatlarida keng qo'llashlari mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi: Malakaviy ish 3 bob, 7 bo`lim, ____jadval, ____chizma, ilova va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat ____sahifani tashkil etadi.

I BOB. SHAXS PSIXOLOGIYASINING ILMIY-AMALIY MASALALARI

1.1. Shaxs psixodiagnostikasining tarixiy ildizlari

Shaxs psixodiagnostikasi tarixi bevosita psixologiyaning tarixi bilan uzviy bog'langan bo'lib, uning amaliy jihatdan namoyon bo'lishida katta ahamiyati mavjud.

Tarixdan ma'lumki, turli xil davlatlarda harbiy xizmatga qabul qilish uchun tanlanadigan shaxs har xil qobiliyatli va imkoniyatli sinovlardan o'tganligi hammamizga sir emas. Bu davr qadimiy Xitoyga borib taqaladi. Xitoy imperiyasida davlat xizmatiga o'tish uchun imtihonlar tizimi mavjud bo'lgan, bu 2 ming yil davom etgan. Qadimiy yunonlarda kelgusidagi o'quvchi va askarlarga imtihon sinovlari majburiy hisoblangan. Ularning jismoniy va intellektual qobiliyatlarini aniqlash uchun turli sinovlardan o'tkazilgan. O'rta asrlarda 1370-1372-yillarda Vietnam davlati rahbariyati davlat apparatidagi barcha harbiy va fuqaroviy boshliqlarni qayta attestatsiyalashtirish o'tkazildi. Uning natijasida Vietnam kuchli feodal davlatga aylantirildi. Asosiy e'tibor jangavor shay harbiy xizmatchi ofitserlar korpusini shakllantirishga qaratilgan.

Testologiya tarixidan ham ma'lumki, dastlabki diagsnotik metodikalar, xususan, ispan olimi Xuan Xart (1530-1589), J. Eskirov (1772-1840), E. Segen (1812-1880), tomonidan taqdim etilgan diagnostik vositalar inson psixologiyasining ma'lum bir jihatlarini yoritishga qaratilgan bo'lsa-da, tashxis natijalari sifatini baholash borasida ma'lum talablar masalalari xususida to'xtalishga erta edi. Shunday bo'lsa-da, fransuz olimlar J. Eskirov va E. Segenlar psixik kasallik bilan aqliy taraqqiyotdan ortda qolish o'rtasida farqlashni mezonlar orqali o'rganishga kirishgan edilar².

Ilmiy Testologiyaning tarkib topishida psixologiya fanida eksperiment va o'lchash g'oyalarining kirib kelganligini tadqiqot sohasida qo'yilgan katta qadam

² А.Н. Воробьёв, И. Г. Сенин, В. И. Чирков. «Опросник профессиональных предпочтений» — Ярославль, 1993.

deb baholash mumkin. Bu boradagi o'rinishlarni XIX asrning 30-yillarida nemis olimi Volf tomonidan diqqat xususiyatlarini aniqlash borasidagi uzoq vaqt davomida olib borgan izlanishlarida kuzatish mumkin. Bu esa nemis olimini psixometriya tushunchasini fanga olib kirgan degan xulosani beradi. E.Veber va G.Fexnerning (XIX asrdagi o'rtalari) psixofizik tadqiqotlari ham eksperimental psixologiyada psixik hodisalarini o'rganishda yangi yo'naliш ochgan deyishimiz mumkin. Bu tarzagi tadqiqotlarlar ko'lamin yana bir qator olimlar misolida sharplash mumkin. Ammo psixologik tadqiqotlarda statistik qayta ishslash usullarini tatbiq etilishini olamshumul ilmiy inqilob deb qarash mumkin. F.Galton o'z davridayoq korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash metodini (1888-yil) antropometriya va irsiyatni aniqlashda foydalangan edi. F.Galton va uning izdoshi K.Pirsonlarning korrelyatsiya koeffitsientini aniqlash usulini, A.Bine va T.Simon intellektni o'lchashda shkallarga tayangani (1905), V.L.SHtern tomonidan intellekt koeffitsienti (IQ)ni fanga kiritilganligi tadqiqotlarda sifat o'zgarishi yuz berishidan dalolat beradi³.

Yuqorida sanab o'tilgan tarixiy manbalar psixodiagnosika sohasidagi ilmiy qadamlar hisoblanadi.

Psixologik testlardan foydalanishning tarixiy taraqqiyotining bir davri 20-asrning boshlarida Fransuz olimlari A.Bine va T.Simonlarning xizmatlari kattadir. A.Bine va T.Simonning izlanishlariga qadar nemis olimi G.Ebbingaus tomonidan olib borilgan izlanishlar aynan ularning intellektual testlarni ishlab chiqishi uchun nazariy asos bo'ldi deyish mumkin. Chunki, G.Ebbingaus tomonidan taqdim etilgan xotirani o'rganish testlari inson psixologiyasi borasidagi yangi metodik izlanishlar natijasi edi.

Psixologik testlarning XX asrning boshlarida rivojlanishining tarixiy ildizlari borasidagi dastlabki mulohazalarimiz A.Bine va T.Simonning izlanishlari bilan boshlangan bo'lsa-da, ammo XX asrning boshlarida izlanishlarning AQSHda keng

³ А.Н. Воробьёв, И. Г. Сенин, В. И. Чирков. «Опросник профессиональных предпочтений» — Ярославль, 1993.

olib borildi. Dastlab Bine simonning standartlashtirilmagan testlarini AQSHda qo'llagan taddiqotchi Genri Goddard hisoblanadi. Keyinchalik Bine-Simon testlarini G.Goddartdan so'ngra amerikalik olim Lyuis Medison Termen X.D.Chayldz bilan birgalikda testlarni adaptatsiya qilish bilan shug'illana boshladi.

Intellekt testlarni ishlab chiqish bilan bir qatorda Shaxsni nokognitiv sohasini o'rghanishga qaratilgan metodikalar (Shaxsni o'rghanish testlari) ham yaratilishiga e'tibor qaratila boshlandi. Shaxs savolnomalari borasida Robert Session Vudvorts (1917) anomal xulqni o'rghanishga mo'ljallangan testni ishlab chiqdi. Ammo psixologiyada shaxsni o'rghanish so'rovnomalari borasida dastlabki savolnomalarni birinchi bora 1909-yilda gollandiyalik olimlar G.Xeymans bilan E.Virsm tomonidan ishlab chiqilgan degan mulohazalar bor.

«Shaxsiy ma'lumotlar varag'i» tarzdagi bir necha savolnomalarning muallifi sanaladi. So'ngra Shaxs savolnomalari borasida Floyd va Gordon Olport tomonidan Shaxs fazilatlari reytingi (1921-22) taklif etdilar. Folker tomonidan Shaxsni baholash testi (1921). Shuningdek, psixodiagnostik testlar borasida German Rorshaxning (1921) va Trumen Li Kellining (1928) xizmatlarini ham hisobga olish lozim.

XX asrning 30-yillarida bir qator testlar vujudga keldi. Ularning ko'p qismi AQSHda yaratildi. Shuningdek, 1936-yilda eng etakchi testlar sifatida quyidagi beshta testlar e'tirof etildi: Stenford-Bine, Rorshax testi, Bernteyterning Shaxs savolnomasi, Sishoning Musiqiy talantni Aniqlash testi, Strongning professional qiziqishlarning blanki.

1940 yillarda Oskar Burosning «psixik o'lchashlarning yilnomasi» nashrida psixologik testlar haqida ma'lumotlar taqdim etila boshlandi. Bunda 325 test sharhlanib, 200 test faqat sanab o'tilgan edi.

Birinchi jahon urushi singari Ikkinchi jahon urushi arafasida ham AQSHda Yangi testlar ishlab chiqila bordi. Amerikalik olimlar Yana asosiy e'tiborni armiya uchun zarur guruhiy testlarni yaratishga kirishdilar va Armiyaning umumiyl klassifikatsiyalovchi testi-guruhiy testi yaratildi. Unda 10mln yaqin harbiy

xizmatchilar o'tkazildilar. Shuningdek, harbiylarda Rorshax, TATning qisqartirilgan testi, vaziyatli testlar ham tatbiq etila boshlandi. Buyuk Britaniyada esa Ravenning progressiv matritsalari harbiy klassifikatsiyalashda qo'llanila boshlandi.

40-yillarda erishilganlik Stenford testi, Otisning klassifikatsion testi, Kyuderning 168 topshiriqli savolnomasi, shu yillari Katrin Briggs va uning qizi Isabel Mayers tomonida «Mayers-Briggsning tiplar indikatori» ustida ishlar olib borilib, 1962 yilda ushbu test e'lon qilindi.

Ushbu yillarda ko'pchilikni e'tiborini Minnesotskiyning ko'p jabhali Shaxsni o'rghanish savonmasi (MMPI) o'ziga jalg etdi. G.Y.Ayzenkning Moudsleysk tibbiyat savonmasi yaratildi. Gilfordning «Temperament sharhi»ni yaratilishiga olib keldi. Urushdan so'ngra Saul Rozensveyning frustratsiyaga reaksiyani aniqlash proektiv testi (24 ta suratdan iborat) vujudga keldi.

50-yillarda Vekslerning katta yoshdagilarni intellektini o'rghanish shkalasi yaratildi. R.Kettellning intellektni aniqlashning erkin madaniy testi va 16 faktorli Shaxs savonmasi yaratildi (1958). D.Teylording bezovtalanishning namoyon bo'lishini aniqlash metodikasi (1953) keng ko'lamma tadqiqot maydoniga kirib keldi. Shaxs haqida ma'lumot to'plashning uchta asosiy metodlari farqlanadi.

Birinchi metod - inson xulq-atvorini kundalik hayoti davomida qayd etib borish. Bu usul tashqi kuzatishga asoslanib Shaxsning aniq sa'yiharakatlari va muvaffaqiyatlarini tashqi kuzatish va qayd etishga asoslanadi. Mazkur usul yordamida olingan ma'lumotlarni L - ma'lumotlar deb atash qabul qilingan. Ko'p hollarda L - ma'lumotlar boshqa metodning validligini o'lchash maqsadida tashqi mezon sifatida qo'llaniladi. Uning kamchiligi ortiqcha subyektivlidir.

Ikkinci metod — o'ziga o'zi hisob berishga asoslangan turli so'rovnoma va metodikalarni qo'llash. Shunga o'xshash tadqiqot natijalari Q - ma'lumotlar deb atalib, ular o'zining qulayligi, axborot olishning osonligi bilan Shaxsga oid tadqiqotlarda markaziy o'rinni egallaydi. Biroq bu metod ham kamchiliklardan xoli emas. Mazkur metod o'ziga o'zi hisob berishga asoslanganligi bois ba'ji ma'lumotlar qisqartirilgan bo'lishi mumkin. Bunday qisqarishlar tekshiriluvchilar-

ning madaniy va intellektual taraqqiyotining pastligi, motivatsiyasining tabiatи, noto'g'ri etalonlardan foydalanilganligi bois kuzatilishi mumkin.

Uchinchi metod – ob'ektiv ma'lumotlarni qayd etishga asoslangan. Bunday metodlar yordamida olingan ma'lumotlar T – ma'lumotlar deb ataladi. Mazkur metodning kamchiligi yuqori darajada ko'p mehnat talab qilishi va natijalarini rasmiylashtirishning murakkabligidadir.

Yuqorida sanab o'tilgan metodlardan eng ko'p qo'llaniladigan so'rovnomalardir. Buning sababi ularning soddaligida emas, balki ular yordamida turli Shaxs konstruktlarini tuzish imkonining mavjudligi va asosida mualliflarning Shaxs xususiyatlari haqidagi tasavvurlari yotishidir. Shuningdek, so'rovnomalarning ommaviyashib ketishi yangi metodikalar ishlab chiqishga matematik usullarni qo'llash imkonining mavjudligidir.

So'rovnomalar asosida shaxsni o'rganishning ikkita asosiy yo'naliishi mavjud: Shaxs xislatlarini ajratishga yondashishi – so'nggi bazis sifatlar to'plami mavjudligini taqazo etadi, va Shaxs tafovutlari uning ifodalanish darajasiga ko'ra aniqlanadi; tipologik yondashuv – Shaxs tipi yaxlit tuzilma bo'lib, alohida Shaxs omillarining shunchaki kombinatsiyasi (birikuvi) emas dugan postulatlan kelib chiqadi. Mazkur yondashuvlarni alohida tahlil qilish mumkin:

Hislatlar bir-biriga bog'liq belgi (psixologik xususiyatlarni birlashtiradi va shu guruhga kiruvchi belgilar haqidagi ma'lumotlarni birlashtiruvchi integral xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Hislatlar miqdori shaxsiy makonning ko'lami bilan belgilanadi. Tiplar o'xhash tekshiriluvchilar guruhini birlashtiradi va boshqa izohlovchi tushunchalar to'plamini tashkil etadi. Bunda tushunchaning nomi sifatida mos tipning nomi qabul qilinadi, mazmuni esa tipik (o'rtacha) ishtirokchining tavsifi bo'yicha amalga oshiriladi. Shunday qilib, xislatlarga asoslangan yondashuv shaxs belgilarini guruhlashtirishni, tiplarga asoslangan yondashuv esa tekshiriluvchilarni guruhlashtirishni talab qiladi. Har ikki vazifani hal etishning maxsus matematik metod va modullari mavjud. Ko'p hollarda belgilarni guruhlashtirish uchun omilli tahlil, tekshiriluvchilarni guruhlashtirish

uchun esa avtomatik tasniflash metodidan foydalaniladi. Bu metodlar eksperimental ma'lumotlar ichida umumlashtirishni shakllantirishning ikki usulidir. Ular belgilar tekshiriluvchilar o'rtasidagi aloqalar tarkibining bir xil emasligini qisqartirish imkonini beradi. Zamonaviy kompyuter vositalari test va so'rovnoma natijalarini qayta ishlashni bir munkha osonlashtiradi. Shuningdek psixologik vazifalarni echish uchun modellashtirish metodlaridan ham foydalanish mumkin.

1.2. Psixologiyada proyektiv metodlarning o'rganilganligi

Psixologiya fani va amaliyotida shaxsni o'rganishning proyektiv metodikalari alohida o'ringa ega. Uning yuzaga kelishi va rivojlanishida shaxs, uning ichki dunyosini bilish imkoniyati haqidagi g'oyalarga bo'lган psixologik qarashlar evolyusiyasi aks etadi. Yarim asrlik rivojlanish tarixiga ega proyektiv psixologiya bugungi kunda inson haqidagi psixologik bilim sohalaridan biri bo'lib, uni o'zlashtirmay Shaxs haqidagi yaxlit tasavvurlarni shakllantirish mumkin emas. Shaxsni tadqiq qilishning proyektiv metodi proeksiyalarni aniqlash va tasvirlashga asoslangan.

«Proeksiya» tushunchasi dastlab Z. Freyd tomonidan sub'ektning ongli va ongsiz tarzda ko'chirilgan shaxsiy xususiyatlari, tashqi ob'ektlarga nisbatan holatlarning mazmunini ifodalash uchun qo'llanilgan. Proeksiya lotincha «proektio» so'zidan olingan bo'lib, oldinga irg'itish, tashlash ma'nosini bildiradi. Shaxsni o'rganishning proyektiv metodi eksperiment natijalariga asosan proeksiyalarni aniqlash va so'ngra ularni tahlil qilishni ko'zda tutadi.

Proeksiya tushunchasini tavsiflash «Men»ning himoya mexanizmlari bilan uzviy bog'liq. Proeksiya sublimatsiya (faollikni boshqa maqsadlarga yo'naltirish), ratsionalizatsiya (o'z xatti-harakatlarini asoslash uchun arzirli sabab, asos o'ylab topish), katarsis (tozalash) bilan bir qatorda himoya mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi.

Proyektiv metodlar yordamida inson proeksiyalarining psixologik mexanizmlari o'rganiladi. G.S.Friman proeksiyani:

- 1) ongsizlik holati, ya'ni insonning bu holatda boshqa kishilarning g'oya, qarash, istak, emotsiya yoki xarakter xislatlarini o'ziga olishi sifatida;
- 2) O'z Shaxsiy ehtiyojlarini boshqalarga ko'chirish sifatida;
- 3) Qandaydir tajribaga asoslangan noto'g'ri xulosa chiqarish sifatida qaraydi.

Proyektiv metodlar tekshiriluvchini shunday holatga qo'yadiki, bunda uning Shaxsiy ehtiyojlari, uning o'ziga xos idroki, tavsiflari va ko'pgina xarakter

xislatlari namoyon bo'ladi. Proeksiya so'zli assotsiatsiyalar, tugallanmagan jumlalar, rasm va dog'lar, tekshiriluvchining chizgan rasmlari kabi verbal hamda rasmi metodlarning barchasini qo'llaganda kuzatiladi. Proaktiv metodikalarga o'ziga xos eng muhim xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- nisbatan aniq tuzilishga ega bo'limgan va turli-tuman javob berishga yo'l qo'yuvchi topshiriqlardan tashkil topgan;
- bir xil mazmunga ega bo'limgan, tarqoq, tartiblashtirilmagan qo'zg'atuvchilar Shaxs xususiyatlari, holati va muammolari uchun "ekran" vazifasini o'taydi;
- Shaxsning yashirin, anglanmagan tomonlarini aniqlash va baholashga yondashuvning keng tarmoqliligi.

Proaktiv metodikalar shaxsning xususiyatlari va intellektini o'lchashga yo'naltirilgan bo'lib, standartlashtirilgan metodlardan qo'zg'atuvchi materialning tabiatiga, respondent, ya'ni so'ralayotganlarning oldiga qo'yilgan vazifasiga va natijalarni qayta ishlash va sharhlash (interpretatsiya qilish) xususiyatiga ko'ra farq qiladi.

Proeksiya voqelikni, odamlarni, namoyon qilingan stimullarni idrok etish muayyan darajada Shaxsning psixik holati, ehtiyoj, motiv, ustanovkalariga asoslangan. Bunda voqelikni Shaxsning psixik holati, ehtiyojlari, xususiyatlariga mos ravishda tavsiflash tendensiyasi mavjud. Proeksiya anglanmagan psixologik mexanizm hisoblanadi, ya'ni proeksiya elementlari ongsiz tarzda idrok qilinadi.

Proaktiv metodikalarning asosiy, o'ziga xos xususiyati - foydalanimadigan stimullarning ko'p ma'noli, noaniq ekanligidir. Biroq, tekshiriluvchiga tavsiya qilinadigan stimul (rasm, rang, dog', verbal axborot bo'lishidan qat'iy nazar) noaniq, ko'p ma'noli ekanligiga qaramay ob'ektiv xarakterga ega va sub'ekt tomonidan yaratilgan obraz yoki yuzaga kelgan vaziyatga kiritiladigan muayyan xususiyatlarga ega. Olingan natijalar tekshiriluvchi Shaxsi haqidagi bilimlar, uni psixologik jihatdan chuqur o'rganish asosida, shuningdek, psixodiagnostikaning boshqa metodlarini qo'llagan holda tavsiflanishi zarur.

Proaktiv metodikalar tarixi 1904-1905 yillarda K.Yung tomonidan yaratilgan so'zli assotsiatsiyalar testiga borib taqaladi. Bu metodikani yaratish bilan K.Yung Shaxsnинг ongsizlik holatidagi kechinmalarini assotsiativ diagnostika qilish mumkinligini ko'rsatib berdi. Keyinchalik, assotsiativ testning turli variantlari-aybdorlik hissini aniqlash (yolg'on detektori, M.Vertxaymer va L.R.Luriya), normani patologiyadan ajratish va boshqalar uchun qo'llanildi. Tugallanmagan hikoya yoki gap testi ham K.Yungning assotsiativ testidan kelib chiqqan deb hisoblanadi.

Proaktiv diagnostikaning kelib chiqishi 1921 yilda G. Rorshax tomonidan Bernda, nemis tilida «Psixodiagnostika» asarining nashr qilinishi bilan bog'langan. O'zi rassom bo'lishiga qaramay, German Rorshax san'at va rassomlik tarixi bilan ko'proq qiziqardi. Unga ma'lum bo'lishicha, buyuk Leonardo da Vinci o'z xayolini osmondagi bulutlar, ulardagi turli shakllarni uzoq vaqt davomida kuzatish va ularni tahlil qilish orqali mashq qildirar edi. Bu xususiyat, ya'ni atrofimizdagи predmetli dunyoni «jonlashtirish» barchaga, ayniqsa rassomlar va yosh bolalarga xos bo'lgan xususiyatdir.

G. Rorshaxning taxminiga ko'ra, siyoh dog'lari, ya'ni ko'rishga yo'naltirilgan siyoh dog'lari motor (harakat) fantaziyalarini jonlantiradi.

G.Rorshaxdan avval siyoh dog'lari bilan boshqa psixologlar, asosan Rossiyada F.E.Ribakov; Fransiyada A.Bine va V.Anri eksperimentlar o'tkazishgan. Biroq, Rorshax birinchi bo'lib fantaziya obrazlarining shaxs asosiy sifat va xislatlari bilan aloqasini isbotlab berdi. Rorshax g'oya va tadqiqotlari hozirgi kunda 2 yirik yo'nalishda – Amerika (Beck, Klopfer, Davidson, Rapoport) va Evropa (Bohm, Doosli-listeri) yo'nalishlarida namoyon bo'ladi.

Rossiyada Rorshax testini qo'llashga dastlabki urinishlar XX asrniig 20-30 yillariga to'g'ri kelib, u asosan Shaxs anomal xususiyatlarini aniqlash, nevroz va psixopatiyalar diagnostikasi, shuningdek, epilepsiya kasalligini tadqiq qilishda foydalanildi. 40-yillardan boshlab Rorshax testi pedagoglarning tadqiqot va klinik-diagnostik ishlarida keng tatbiq qilina boshlaydi.

Proektiv metodikalar turli-tuman. Ular bir-biridan tubdan farq qiladi. Biroq, shuni nazarda tutish joizki, proektiv metodikani tavsiflash muayyan psixologik bilimlarni, maxsus nazariy tayyorgarlikni va metodikani qo'llash bo'yicha amaliy tajribani taqozo qiladi.

Hozirda proektiv metodikalarga bo'lgan e'tibor tobora ortib bormoqda, ularga bag'ishlangan ilmiy maqolalar soni 6000 dan oshib ketdi. Biroq, shu bilan birga ular tanqid uchun doimiy nishon bo'lib kelmoqda. Psixodiagnostikaning boshqa metodlaridan farqli ravishda proektiv metodikalar Shaxs xususiyatlarini miqdoriy emas, balki sifat jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham ularning ishonchliligi va validligini tekshirish usullari ishlab chiqilmagan.

L.Frank (1939,1948) birinchilardan bo'lib proektiv metodlarni quyidagicha tasniflagan:

1.Konstitutiv metodikalar — tekshiriluvchi unga taqdim etilgan qandaydir amorf, tartibsiz, tizimlashtirilmagan materialga sub'ektiv mazmun bag'ishlashi kerak bo'ladi. Bu guruh proektiv metodikalarga Rorshaxning "Siyoh do'g'lari metodikasi", Vartegning "Doirachalar" metodikalarini kiritish mumkin.

2. Konstruktiv metodikalar — tajriba davomida tekshiriluvchiga tavsiya etilgan alohida qismlardan (shakllar, kubiklar) foydalanib muayyan mazmunga ega yaxlit bir butun ob'ekt hosil qilishi va uni sharhlashi lozim;

3. Interpretatsion metodikalar — tekshiriluvchi tavsiya etilgan lavha, voqeа yoki hodisani sharhlab berishi so'raladi (TAT, AAT);

4. Katartik metodikalar. Katartik so'zi "tozalash" degan ma'noni anglatadi. Psixoanalizda katarsis usulidan foydalanib shaxsning o'zidagi mavjud salbiy kechinmalarni qayta his qilishidan muhofaza qilinadi. Proektiv metodikalarning bu turida o'zin yoki psixodrama ko'rinishida tekshiriluvchi turli hayotiy vaziyatlarni aks ettirish orqali o'zining ichki kechinmalarini tashqariga chiqarishga muvaffaq bo'ladi ("Psixodrama").

5. Ekspressiv metodikalar — tekshiriluvchi tasviriy faoliyat orqali yashirin, bosim ostida turgan motiv va munosabatlarini ifodalab beradi (yozuv, chizgan

rasmlari tahlil qilinadi). Mazkur metodlar yordamida shaxsning yashirin motivlarini tekshiriluvchi tomonidan matn yoki xatga kiritilgan o'zgarishlar asosida aniqlanadi. ("Mavjud bo'limgan hayvon", "Uy, daraxt, odam", "Odam rasmimi chizish", "Oilaning kinetik rasmi")

6. Impressiv metodikalarda tekshiriluvchi o'ziga tavsiya etilgan qo'zg'atuvchilardan yoqimli va yoqimsizlarini tanlashi kerak bo'ladi. Masalan, Lyusher testida tekshiriluvchi unga tavsiya etilgan 8 ta rangli kvadratlarni yoqish darajasiga ko'ra, tartib bilan joylashtirishi zarur bo'ladi. Ranglarning tanlangan o'rniga ko'ra, Shaxsning eng muhim ehtiyojlari haqida xulosa chiqariladi. ("Zondi testi")

7. Additiv metodikalar. Additivlik — bir butun predmet yoki xususiyatning hajmiga xos jihat bo'lib, u kichik tarkibiy qismlarga bo'linsa ham mazkur sifat yoki xususiyat unga tegishli bo'lib qolaveradi. Proaktiv metodikalarning bu turida tekshiriluvchidan boshlangan gap yoki hikoyani oxiriga etkazishi talab qilinadi. Bu metodikalar Shaxs hayotidagi o'zgarishlardan tortib xulq-atvor motivlari hamda yoshlarning jinsiy tarbiyaga munosabatigacha o'rganishi mumkin. ("Tugallanmagan gaplar", "Tugallanmagan rasmlar")

Zamonaviy proaktiv psixodiagnostikada qo'llaniladigan metodikalar juda ko'p. M.K. Akimovaning ta'kidlashicha, mazkur metodikalar keng tarqalgan bo'lib, ularning strukturalash, kostruksiyalash, interpretatsiyalash, to'ldirish, katarsis, ekspressiya va impressiyani o'rganishga mo'ljallangan turlari farqlanadi. U yoki bu proaktiv metodikalardan foydalanish texnikasiga oid nashrlarning soni esa 6000 dan ortiq. Biroq ko'p hollarda proaktiv metodikalarni ob'ektivligi etarli emasligi uchun tanqid qilishadi.

Muayyan kamchiliklarining mavjudligiga qaramay proaktiv metodikalarning tobora ommalashib borishiga sabab, birinchidan, tekshiriluvchi tomonidan qalbakilashtirish (falsifikatsiya) imkoniyatining kamligi; ikkinchidan, tekshiriluvchi (ayniqsa bolalar bilan) aloqa o'rnatishning samaradorligidadir.

I bob yuzasidan xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bitiruv malakaviy ishining I-bobi shaxs psixologiyasining ilmiy-amaliy masalalari haqida bo'lib, unda proaktiv metodikalarning o'rni va ahamiyati haqida yoritilgan. Xususan, ilmiy Testologiyaning tarkib topishida psixologiya fanida eksperiment va o'lchash g'oyalarining kirib kelganligini tadqiqot sohasida qo'yilgan katta qadam deb baholash mumkin. Bu boradagi o'rinishlarni XIX asrning 30-yillarda nemis olimi Wolf tomonidan diqqat xususiyatlarini aniqlash borasidagi uzoq vaqt davomida olib borgan izlanishlarida kuzatish mumkinligi yaqqol misoldir. Proaktiv metodikalar shaxsning xususiyatlari va intellektini o'lchashga yo'naltirilgan bo'lib, natijalarni qayta ishslash va sharhslash xususiyatiga ko'ra farq qiladi.

Proeksiya vogelikni, odamlarni, namoyon qilingan stimullarni idrok etish muayyan darajada Shaxsning psixik holati, ehtiyoj, motiv, ustakovkalariga asoslanganligi haqida to'liq ma'lumotlar berildi. Bir qator psixolog olimlarning psixodiagnostika sohasidagi qator izlanishlari, ular ommaga tadbiq etgan turli xildagi testlar ushbu bobda ko'rib chiqildi. Bundan tashqari xozirgi zamon psixologiyasida shaxsni diagnostika qilishda psixologik metodlarning o'rni qanchalik muhim ekanligi o'z isbotini topdi.

II-BOB. Psixologiyada shaxsni o'rganishda proaktiv metodikalar amaliy qo'llanilishi va ularning psixologik ahamiyati

2.1. Proaktiv metodikalarning diagnostik imkoniyatlari

Bugungi kunda shaxs xususiyatlari va ularning kamolotini diagnostika qilish imkonini beruvchi talaygina psixodiagnostik metodlar mavjud bo'lib, ular orasida proaktiv metodikalar alohida o'rinni egallaydi.

Proaktiv metodikalar xayol va fantaziya mahsullarini tahlil qilishga asoslangan bo'lib, shaxsning ichki dunyosi, uning sub'ektiv kechinmalarini, fikr, ustyanovkalarini ochishga qaratilgan. Proaktiv metodikalar shaxs diagnostikasi uchun mo'ljallangan metodikalar guruhi bo'lib, ular uchun shaxsning alohida, ayrim xususiyatlarini emas, uni umumlashgan holda(global tarzda) baholash xosdir. Proaktiv metodikalarning eng muhim belgisi ularda noaniq stimullarning qo'llanilishi bo'lib, sinaluvchining o'zi ularni to'ldirishi, tavsiflashi, izohlab berishi mumkin. Hozirda proaktiv metodikalar keng qo'llaniladigan, ko'p tarqalgan metodikalar sirasiga kiradi. A.Anastazining ma'lumotlariga ko'ra, alohida proaktiv texnikalar bo'yicha nashr, adabiyotlar 6000 dan ortiqni tashkil etadi. Shunga qaramay, ushbu guruh metodikalari psixodiagnostik vositalarga qo'yiladigan talablarga unchalik mos kelmasligi, ya'ni ularning etarlicha ob'ektiv emasligi nuqtai nazaridan tanqid qilinadi. A.Anastazining ta'kidlashicha, proaktiv texnikalarga xos bo'lgan kamchiliklardan biri – normativ ma'lumotlarning noadekvatligi yoki umuman mavjud emasligidir. Bu esa olingan natijalarni tavsiflashda (interpretatsiya qilishda) qiyinchiliklarga hamda sub'ektivizmga olib keladi.

Proaktiv metodikalarning yana bir kamchiligi — ko'rsatkichlarni aniqlashdagi ob'ektivlikning mavjud emasligi hamda retest ishonchlik koeffitsentining qoniqarli darajada bo'lmasligidir.

Ularni validizatsiya qilish eksperiment sharoitlarini nazorat qila olmaslik yoki statistik tahlilning asoslanmaganligi va tanlanma to'g'ri shakllanmaganligi kabi uslubiy kamchiliklar tufayli murakkab hisoblanadi (“Odam rasmi”, “Siyoh dog'lari” metodikalari).

Biroq, ko'rsatilgan kamchiliklarga qaramay, proaktiv metodikalar mavqeい amaliy jihatdan pasaymaydi. Bu esa quyidagi holatlar bilan bog'liq:

- Psixodiagnostlarning tan olishlaricha, proaktiv metodikalar so'rovnomalarga nisbatan sinaluvchilar tomonidan falsifikatsiya (noto'g'ri talqin) qilinmaydi, shu sababli shaxsni diagnostika qilishda yaroqliroq sanaladi.

Proaktiv metodikalarning ustunligi shu bilan bog'liqliki, ularning maqsadi odatda yashiringan bo'ladi. Sinaluvchi Shaxs olingan diagnostik ko'rsatkichlarni interpretatsiya qilish yo'llarini bilmaydi va ularni o'zining Shaxs xususiyatlari bilan bog'lay olmaydi.

- Proaktiv metodikalar sinaluvchilar bilan, ayniqsa, yosh bolalar bilan ishlashda ular bilan aloqa (kontakt) o'rnatishda samarali hisoblanadi. Odatda ushbu metodikalar sinaluvchilarda qiziqish uyg'otadi va ular topshiriqlarni bajarishga tezda kirishib ketadilar.

Demak, proaktiv metodikalarni qo'llashda boshqa metodlarga nisbatan sinaluvchilarda diagnostika jarayoniga alohida motivatsiya yaratish zaruriyati mavjud emas.

Proaktiv metodikalarning afzalliklari:

- 1.Informativligi yuqori;
- 2.Shaxsni global baholash (uning yashirin, anglanilmaydigan jihatlarini aniqlash) imkoniyati;
- 3.Ularning maqsadi sinaluvchi uchun noaniq bo'lib, diagnostik ko'rsatkichlarni tavsiflab, ularni o'zining shaxs xususiyatlari bilan bog'lay olmasligi;
- 4.Sinaluvchilar bilan, ayniqsa, yosh bolalar bilan ishlashda samarali bo'lib, ularda topshiriqni bajarishga qiziqish uyg'otishi.

Proektiv metodikalarning kamchiliklari:

1. Natijalarni tavsiflashdagi sub'ektivlik.
2. Psixometrik talablarga to'liq javob bermasligi, ya'ni ularning yetarlicha ob'ektiv emasligi.
3. Retest ishonchlilik koeffitsentining yuqori darajada emasligi, validizatsiya qilishning murakkabligi.
4. Natijalarni tavsiflash murakkab bo'lib, bunda psixologik tayyorgarlik, ya'ni psixologik bilimlarga ega bo'lishlik va metodikani qo'llash bo'yicha tajriba talab qilinishi.

Hozirda psixologlar tomonidan ko'pchilik proektiv metodikalarni psixometrik kvalifikatsiyasi ustida ish olib borilmoqda, ya'ni normativ ko'rsatkichlarni umumlashtirish, metodikani o'tkazish protsedurasi va natijalarni qayta ishslash usullarini modifikatsiya qilish amalga oshirilmoqda. Amalga oshirilayotgan ishlar kelajakda proektiv metodikalar diagnostlar va tadqiqotchilar tomonidan yanada kengroq qo'llanilishi uchun imkon yaratadi.

2.2. Proyektiv metodikalarning asosiy guruhlari.

G.Rorshaxning “Siyoh dog’lari” metodikasi. Mazkur metodika eng mashhur metodikalardan biri hisoblanadi. U G. Rorshax tomonidan 1921-yilda ishlab chiqilgan. Standartlashtirilgan siyoh dog’laridan boshqa psixologlar ham xayol va turli psixik jarayonlarni o’rganish maqsadida foydalanib kelishgan bo’lsa-da, G.Rorshax birinchilardan bo’lib siyoh dog’laridan bir butun shaxsni o’rganish maqsadida foydalandi.

Mazkur metodni rivojlantirish davomida G.Rorshax klinik tadqiqotlarda ko’plab siyoh dog’laridan foydalanib ko’rdi. Natijalarni boshqa metodlar ko’rsatkichlari bilan taqqosladi. Uning tadqiqotlarida aqliy rivojlanishdan orqada qolganlar, normal kishilar, rassomlar, olimlar va boshqalar ishtirok etishdi. G.Rorshax natijalarni tahlil qilish va sharhlashning yangi usullarini taklif qildi.

G.Rorshax metodikasida har biriga ikki tomonlama simmetrik tarzda aks ettirilgan siyoh dog’lari tasvirlangan 10 ta kartochkalardan foydalaniladi. Ulardan 5 tasi kulrang-qora tonda, 2 tasi yorqin qizil shtrixlar bilan belgilangan, qolganlari esa ranglarning o’zaro uyg’unligini ifodalovchi tonlarda tasvirlangan.

Kartochkalar tekshiriluvchiga navbat bilan ko’rsatiladi va unga ”Bu nima? U nimaga o’xhashi mumkin” deb savol beriladi. Tekshiriluvchining javoblaridan so’ng to’ldirivchi savollar beriladi. Tekshiruvchi har bir javobni, vaqtini, ixtiyorsiz harakatlarni va hissiy reaksiyalarni qayd etib boradi. G.Rorshax metodikasi natijalarini tahlil qilish va sharhlashning bir necha tizimlari mavjud. Eng umumiy ko’rsatkichlar sifatida : lokalizatsiya (joylashuv), determinantlar (sabab), mazmun, ommaviylikni ko’rsatish mumkin.

Lokalizatsiyada dog’ning qismlariga e’tibor qaratiladi. Javob berishda butun dog’dan yoki uning alohida qismlari, kartochkadagi oq qismidan, ularning o’zaro birikuvidan qanday foydalanilgani asosida sharhanadi.

Determinantlar — dog’ning javob berishga undagan ko’rsatkichlari : shakl, rang, tus, harakat va boshqalar bo’lishi mumkin. Mazkur dog’larda hech qanday

harakat mavjud bo'lmasa ham tekshiriluvchi unda harakatlanayotgan odam yoki hayvonni ko'rishi mumkin.

Mazmun o'zgarib borishi mumkin, ammo asosiy tushunchalar barqaror saqlanib qoladi. Masalan, odam gavdasi va uning ayrim qismlari, anatomik tuzilishi, hayvonlarning figuralari va boshqalar. Ko'pchilik jonsiz ob'ektlar-o'simliklar, geografik xarita, bulut, qon dog'lari, rentgen suratlari, simvollar shaklida ham idrok qilishi mumkin. Ommaviylik javoblarning tez-tez takrorlanib turishidir.

Rorshax metodikasi javoblarini tahlil qilish o'ziga xos murakkabliklarga ega. L.Eyms va uning hamksblari tomonidan 2 yoshdan 10 yoshgacha, 10 yoshdan 16 yoshgacha va 70 yoshdan oshgan uchun javoblarni sharhlashning normasi ishlab chiqilgan.

Hozirda G. Rorshax testini hisoblash texnikasi yordamida tahlil qilishga urinib ko'rishmoqda.

Strukturalashtirish proaktiv metodikalari (yoki assotsiativ) metodikalar. Bunda stimullar shakllantirilib, ularga ma'no, mazmun beriladi. Ushbu guruh metodikalariga G.Rorshaxning "Siyoh dog'lari" metodikasini kiritish mumkin. G.Rorshax metodikasida 10 ta kartochka qo'llaniladi. Kartochkalar ketma-ket 1dan 10 gacha standart holatda namoyish qilinadi.

Ko'rsatma: "Bu nima? Rasmdagini nimaga o'xshatish mumkin?

Rorshax "Siyoh dog'lari" metodikasidan namunalar:

Metodika natijalarini tavsiflashda quyidagi ko'rsatkichlar inobatga olinadi:

- ◆ lokalizatsiya;

- ◆ determinantlar;
- ◆ mazmun;
- ◆ ommaviylik-originallik.

Lokalizatsiya – sinaluvchi o’z javobini dog’ning biron qismi bilan assotsiatsiya qilishini ko’rsatadi.

Javob determinantlari – shakl, rang, rangning har xil tusi va “harakat”.

Mazmun – eng muhim ko’rsatkichlar: inson figurasi yoki uning detallari (yoki inson tanasining qismlari), hayvon figurasi va uning detallari, shuningdek, jonsiz predmetlar, o’simliklar, xarita, bulut, qon dog’lari, rentgen rasmi.

Ommaviylik – odamlar o’rtasidagi turli javoblarning nisbatan takrorlanishi (chastotasi) asosida, ommabop (mashhur) javoblar jadvali orqali taqqoslash orqali aniqlanadi.

G.Rorshax metodikasi bo'yicha chiqariladigan psixologik xulosalarda:

- ◆ Shaxsning intellektual va affektiv sohasi;
- ◆ Shaxslararo munosabatlar xususiyatlari tavsiflanadi.

TAT –tematik apperception test 1935-yilda G.Myurrey tomonidan ishlab chiqilgan. Barcha metodikalar kabi TAT ham Shaxsni o’rganishning muayyan nazariyalariga bo’ysunadi. Shu bois ham, ushbu test turli Shaxs konsepsiyasining namoyandalari uchun yaroqdir. Uning ilk asosi Freydizm (psixoanaliz)ga taqaladi. Metodikaning asosida Myurrey yaratgan shaxs nazariysi yotadi. Nazariya (diadic o’zaro ta’sir) ehtiyojlar insonning xulq-atvorini, tasavvurlarini, bilish jarayonlarini yo’naltiradi va tashkillashtiradi, degan tamoyilga asoslanadi. Myurrey ehtiyojlar deganda, Shaxsning turli intilishlarini, niyatlarini, maqsadlarini nazarda tutadi va ularni psixodinamik kutilmalar (yangilanishlar), deb hisoblaydi. Myurrey barcha ehtiyojlarni birlamchi (vital) suv, havo va ikkilamchi (psixogen) bilish, san’at, sevgi kabilarga ajratadi. Garchi metodikada 20 ta ehtiyoj turlari qo’llanilsa-da, lekin u umuman 24 ta ehtiyoj turini farqlaydi. Myurreyning fikricha, sinaluvchilar voqelikka ikki xil yondashadilar. Birinchisi, odatda sinaluvchilar tavsiya etiladigan biroz mavhumlikka ega rasmlarni o’z hayotiy

tajribalariga yoki o'z kelajaklarining bashoratiga ko'ra izohlab beradilar. Ikkinchisi, sinaluvchining o'zi ham hikoyalarining ishtirokchisiga aylanadilar. Shaxsda diadic o'zaro ta'sirning ikki jabhasi, ya'ni, organizmdan chiquvchi kuch - ehtiyoj, organizmga ta'sir etuvchi kuch - bosim doimiy o'zaro harakatda bo'ladi.

Qo'zg'atuvchi material sifatida 20 ta rasmdan iborat to'plam beriladi. Rasmlar Shaxsning jins xususiyatlari ko'ra tanlanadi. Shuning uchun rasmlar faqat erkaklar (VM) uchun, faqat ayollar (FG) uchun va umumiyya bo'linadi. 16-material oq qog'oz bo'lib, unga qarab sinaluvchining o'zi hikoya tuzishi kerak.

Test ikki bosqichda o'tkaziladi. Birinchi bosqichda 10 ta rasm va ikkinchi bosqichda qolgan 10 tasini, aslo ikkala bosqichni bir kunda o'tkazish mumkin emas. Tadqiqotni boshlashdan avval sinaluvchilar metodikani o'tkazish ko'rsatmasi bilan tanishtiriladi. Myurrey kattalar uchun A ko'rsatmani qo'llashni tavsiya etadi. (B ko'rsatma 7-14 yoshlilar uchun, 5 yoshdan kichiklarda metodikani qo'llash man etiladi.)

TAT metodikasining tahlili quyidagicha:

1. Rasm ma'nosidan «**chiqib ketish**» sinaluvchining o'z ichki dunyosini ochishni xohlamaganida, intellektual darajasi past bo'lganida yoki uning hayotida bunday vaziyatlar ro'y bermagan holda yuzaga keladi. «Chiqib ketish»ning bir necha turi tafovutlanadi:

- a) ***tasviriy*** — sinaluvchi rasmni tasvirlab beradi, xolos.
- b) ***rasmiy*** — sinaluvchi faqat savollarga javob beradi.
- v) ***o'zlashtirilgan*** — sinaluvchi rasmning asosiy mazmunini kitob yoki film qahramonlaridan oladi.

g) ***sertarmoqli*** — sinaluvchi o'z fikrini bir necha xil ko'rinishlarda beradi.

Bunday hollarda eksperimentator faqat bittasi haqida ma'lumot kerakligini uqtiradi. Eksperimentator test tugagach, o'z sinaluvchilari bilan suhbat o'tkazadi. Natijalar tahlili sinaluvchilarning biografik ma'lumotlari bilan solishtirilgan holda olib boriladi.

TATning rasmiy ko'rsatkichlari tahlili:

1. Ko'rsatmani saqlash.

a) sinaluvchi ko'rsatmani to'liq amalga oshiradi, faqat o'z hikoyasini kelajakdan boshlaydi – bu uning yuqori darajada o'zini o'zi nazorat qilishidan dalolat beradi.

b) sinaluvchi ko'rsatmani to'liq amalga oshiradi, faqat rasmiy tarzda, ya'ni rasmni ta'riflaydi xolos - uning intellektual layoqatining pastligidan, tasavvurining sustligidan yoki u bilan aloqa o'rnatishdagi nuqson bilan bog'liq buladi, agarda ayrim rasmlarda ushbu holat uchrasa, demak, bu sinaluvchining «og'riq» mavzusi yoki uning psixologik himoya vositasi hisoblanishi mumkin.

v) ko'rsatmadagidan ma'lumotlarni ortiqcha maydalashtirish — uning o'zini o'zi ko'rsatishga urinishini anglatadi.

g) sinaluvchining hikoyalarida hozirgi yoki kelasi zamon haqidagi ma'lumotlarning etishmasligi — uning salbiy kechinmalari bilan bog'liqligini anglatadi.

d) personajlarning fikr va hislarining qayd etilmasligi — o'zini o'zi tahlil qila olmaslik sababidir.

e) hamma rasmlar bir voqeа atrofida kechsa — sinaluvchining yuqori darajadagi mulohazakorligidan darakdir.

2. Qo'zg'atuvchi materialga murojaat.

a) rasmdagi aniq detallarning o'z ifodasini topolmasligi, sinaluvchining shu detallarga nisbatan xavotir, vahimasi borligidan xabar beradi.

b) sinaluvchi rasmga qo'shimcha figura va detallarni kiritadi, ushbu mavzu u uchun alohida qimmatga egaligidan dalolat beradi.

v) sinaluvchi personajlarning yoshi, jinsi, voqeа joyi haqida mavhum idrok qiladi va aralashtirib yuboradi. Bu ham mavzuning unga ahamiyatlilik belgisi.

g) rasmlarni xuddi foto yoki kinolardagi tasvir lavhasidek idrok qilinishi, ya'ni vaziyatdan chetga chiqish, xavotirlik borligi natijasidir.

3. Hikoyalarning yozilishi.

a) hikoyaning emotsiyalarni sinaluvchining o'z emotsiyalariga mos kelishi.

b) ayrim rasmlardagi hikoyalar hajmining ortiqligi mavzuning yaqinligini ko'rsatadi.

v) baholovchi sharhlar o'ziga ishonch, qat'iyatlilik alomatidir.

Tematic appertception test

- ◆ TATning stimul materiali 29 ta rasm va 1 ta bo'sh blankdan iborat,
- ◆ Sinaluvchiga rasm bo'yicha hikoya tuzish vazifasi beriladi.
- ◆ Bo'sh blank namoyish qilinganda qandaydir voqeani tasavvur qilib, uni ta'riflash va hikoya tuzish so'raladi.

G.Myurrey sinaluvchilar hikoyalarini tahlil qilishda bir necha bosqicharni ajratib ko'rsatadi:

- ◆ 1-bosqichda har bir hikoyaning qahramoni aniqlanadi;
- ◆ 2-bosqichda qahramonnig eng muhim xususiyatlari: intilish, xohish, his tuyg'ulari, xarakter qirralari, odatlari, ya'ni ehtiyojlar aniqlanadi.
- ◆ 3-bosqichda hikoya qahramonlaridagi ehtiyojlar aniqlab olingach, ularning intensivligi, namoyon bo'lish chastotasi, davomiyligi, syujet voqealarini rivojidagi ahamiyati 1 dan 5 ballgacha baholanadi.
- ◆ 4-bosqichda kuchliroq, ko'proq namoyon bo'lgan ustun ehtiyojlarni ajratib olish uchun o'rinni (rang) beriladi.

G.Myurrey tahlili bo'yicha:

Sinaluvchi o'zini hikoya qahramonlari bilan identifikasiya qiladi. Shu sababli, aniqlangan ehtiyojlar va ularning ierarxiyasi sinaluvchi Shaxsini tavsiflash imkonini beradi.

"Tematic appertception test" materiallaridan namunalar:

Rozensveygning frustratsiyani o'rganish testi 1945-yilda nashr ettirilgan. Rozensveygning mazkur metodikasi tarkibiga – qo'zg'atuvchi materiallar, metodika mazmunini ochib beruvchi nazariy asosnama, ikkita interpretatsion jadval (umumiylar va konformllilik darajasi koeffitsientini hisoblash uchun), javoblarni qayd etish varog'i va natijalarni hisoblash uchun matematik usullar kiritilgan.

Tekshiriluvchilarga tavsiya etiladigan qo'zg'atuvchi material 22 ta kundalik turmushga oid muloqotni aks ettiruvchi rasmlardan iborat bo'lib, bu vaziyatlar insonlarda ko'p hollarda frustratsiya, hatto stressni ham vujudga keltirishi mumkin.

Metodikaning yordami bilan Shaxsning stressogen va frustratsiyani vujudga keltiruvchi, kuchli zo'riqish, muammoni hal qila olmaslik bilan bog'liq salbiy hislarni keltirib chikaruvchi vaziyatlardagi xulq-atvor reaksiyalari o'rganiladi. Unda Shaxsning 3 xil reaksiya tipi, 3 xil yo'nalganlik, konformlilik koeffitsienti, stress vaziyatidagi xulq-atvor formulasi, xulq-atvorning rivojlanish xususiyati kabi belgilarni o'rganish mumkin bo'ladi.

Reaksiya qilishning dominant tipi (OD.) Shaxsdagi stress va frustratsiya holatida paydo bo'ladigan ichki zo'riqishlar darajasini ifodalaydi. OD. ko'rsatkichi qanchalik yuqori bo'lsa Shaxsda ta'sirlanuvchanlik hamdardlik va empatiyaga moyillik hamda tekshiriluvchining frustratsiyaga moyilligi shunchalik yuqori bo'ladi.

Reaksiya qilishning o'zini o'zi muhofazalash tipi (ED.) Shaxsning kuchli va kuchsiz jihatlarini emotsiyal zo'riqish paytidagi o'zini tuta bilish darajasini ifodalaydi. ED ko'rsatkichi qanchalik yuqori bo'lsa Shaxsda o'ziga bo'lgan ishonchszlik shunchalik yuqori bo'ladi. O'zini o'zi boshqarishning past darajasi qaror qabul qilishdagi ikkilanishlarga sabab bo'ladi. ED yuqori bo'lgan kishilarda tajovuzkorlik, qo'pollik, atrofdagilar bilan munosabatda nazokatsizlik namoyon bo'ladi.

Reaksiya qilishning qat'iyatli tipi (NP) – Shaxsdagi stress va frustratsiya vaziyatida muammoni hal qilishning mustaqilligi, qarorlarning adekvatligini ifodalaydi. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, Shaxs vaziyatga shunchalik to'g'ri baho bera oladi va mustaqil qaror qabul qiladi.

Ekstrapunitiv yo'nalganlik (E) – bu Shaxs reaksiyalari tashqariga ya'ni atrofdagilarga yo'nalganlikni bildiradi E ko'rsatkichi yuqori bo'lgan kishilar atrofdagilarga nisbatan talabchan, boshqalarning muammoli vaziyatini hal qilishga qo'shib ketadigan, ko'p hollarda tajovuzkordirlar. E va ED ning birikishi atrofdagi kishilarga nisbatan yaqqol ifodalangan salbiy munosabat mavjudligini bildiradi.

Intropunitiv yo'nalganlik (I) – xulq-atvor reaksiyalarini kishining o'ziga yo'nalganligini ifodalaydi. Bunda kishi vaziyatni mustaqil hal qilishga, o'z aybini tan olishga intiladi. I ko'rsatkichining yuqoriligi o'zini o'zi tanqid qilishning kuchliligini, pastligi esa, aksincha o'zini begunoh ekanligini namoyish etish hissining yuqoriligini bildiradi.

Impunitiv yo'nalganlik (M) – vaziyatni qurbanlarsiz hal qilishga intilish, vaziyatni yumshatish, vaziyatni ishtirokchilar o'rtasida teng taqsimlashga intilishni ifodalaydi. M xulq-atvorning liberal uslubi bo'lib (muammoni vaqt hal qiladi qabilida ish tutuvchi) nizolardan qochish uslubidir.

Konformlilik koeffitsienti CGR – Rozensveyg metodikasidagi ijtimoiy adaptatsiya mezoni bo'lib, Shaxsning guruh ta'siriga beriluvchanlik darajasini ifodalaydi. CGR qanchalik yuqori bo'lsa Shaxsda shunchalik konformlilik (boshqalarga bog'lanib qolib, mustaqil emas), qaror qabul qilish va uni bajarish usuli o'ziga xos emas. CGR qanchalik past bo'lsa, bu Shaxsning shunchalik mustaqil original va qat'iyatli ekanligidan dalolat beradi.

Xulq-atvorning to'liq namunasi – Shaxsning stressli va frustratsion vaziyatdagi xulq-atvor formulasidan iborat bo'lib, bu reaksiyalarni ifodalovchi kamayib boruvchi tartibdagi miqdoriy belgilarda aks etuvchi belgilardan iborat. Ikkita aynan bir xil inson bo'limganidek, ikkita aynan bir xil xulq-atvor namunasi ham mavjud emas.

Xulq-atvor tendensiyasi vaqt o'tishi bilan metodika ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasini miqdoriy aks ettiradi. U psixologik xususiyatlarni kuchayishi yoki pasayishini foizlarda ifodalaydi.

Rozensveyg metodikasining psixologik mazmuni stressli va frustratsion vaziyatlardagi Shaxs xulq-atvorini quyidagilarni: 1) uning tiplarining ifodalanishi; 2) yo'nalganligi; 3) boshqa kishilarning ta'siri va bosimiga beriluvchanligi; 4) irodaviy o'zini o'zi boshqarishning shakllanganligi; 5) stressli va frusratsion vaziyatlardagi kundalik muloqotga xos emotsiyonal holatlarning tabiatini va darajasi;

6) reaksiya qilishning mustaqilligi va adekvatlik darjasи; 7) mazkur barcha xususiyatlarning vaqt o'tishi bilan o'zgarishi orqali aniqlaydi.

Rozensveyg metodikasi yordamida shaxs va kichik guruhlarni tadqiq etish tartibi va qoidalari

Tayyorgarlik bosqichi o'z ichiga javoblar varag'ini tayyorlash, tekshiriluvchiga yo'riqnomा berish, qo'zg'atuvchi materiallarni taqdim etishga tayyorlashni oladi. So'rovnomanı o'tkazishdan avval:

- 1) tekshiriluvchini tadqiqot haqida ogohlantirish, maqsadini tushuntirish;
- 2) tadqiqotda yordam berishni iltimos qilish kerak. So'ngra tekshiriluvchilarga quyidagicha yo'riqnomा beriladi. "Sizni tadqiqotdagi ishtirokingiz tavsiya etilayotgan rasmdagi ishtirokchining o'rniga savollarga javob berishdan iborat. Javob beruvchining o'rniga o'zingizni qo'yib ko'ring va javoblarga jiddiy yondashing. 22 ta savolning har biriga tezda, biroq, o'ylab javob bering. Siz nima qilishingiz haqida emas, balki u odamga nima deb gapirishingiz mumkinligi haqida o'ylang. Men javoblariningiz va unga sarflangan vaqtini qayd etib boraman".

Amaliyotning ko'rsatishicha, savollarga javob berish 30-35 daqiqa davom etadi. Tadqiqot o'tkazuvchi quyidagilarga e'tibor berishi zarur:

- 1) tekshiriluvchi bilan yuzma-yuz o'tirish; 2) suhbat paytida uning yoshi, jinsi, xizmat lavozimi, tajribasi, kayfiyati, xarakter xususiyatlarini e'tiborga olinishi lozim; 3) vaziyatlarning mazmuni va tartibi, yo'riqnomा va natijalarni tahlil qilish usullari yaxshi bilishi; 4) savollarga javob berayotgandagi tekshiriluvchining reaksiyalarini kuzata olishi kerak.

Ma'lumotlarni qayta ishlash va interpretatsiya qilish.

Tadqiqotchi quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- 1) javoblar varag'iga tekshiriluvchining javobinni ifodalaydigan belgilarini qo'yib chiqiladi;

- 2) hisoblash jadvalidan foydalanib belgilarning uchrash chastotasi aniqlanadi, yig'indini topadi (yig'indi vertikal va gorizontal tomondagi raqamlar yig'indisidan iborat);
- 3) olingan ma'lumotlar yig'indisi jadvaldan foydalanib foizlarga aylantiriladi;
- 4) Xulq-atvorning to'liq namunasi belgilarda ifodalanadi va miqdoriy ko'rsatkich kamayib boruvchi tartibda joylashtiriladi;
- 5) CGR ni hisoblash uchun uni kalit bilan solishtiriladi, mos keladigan javoblar aniqlanadi va foizga o'giriladi.

6) Tendensiyalar aniqlanadi. Buning uchun belgilarning uchrash chastotasi hisoblanadi (E, I, M, E', I, M, E', I', M'). 13-vaziyatgacha alohida va qolganlari alohida hisoblanadi , so'ngra quyida berilgan ko'rsatma asosida hisoblar amalga oshiriladi.

Yaxshi ma'lumki, rang insonga xos fiziologik va psixologik ta'sir qiladi. Bu xususiyat sa'nat, nafosat va ishlab chiqarish gigienasida ko'p vaqtdan buyon e'tiborga olinadi.

Rangga bo'lgan hissiy munosabat yoqish yoki yoqmaslikda ifodalanganligi sababli undan psixodiagnostikada ham keng foydalaniladi. G.Ayzenkning ta'kidlashicha, yorqin ranglarni ma'qul ko'rurvchi sub'ektlar, noaniq ranglarni tanlovchi kishilardan o'zlarining ko'proq faolligi bilan ajralib turishadi.

OILANI O'RGANISHGA QARATILGAN PROEKTIV METODIKALAR

“Oila rasmi” proektiv metodikasi

Oiladagi Shaxslararo munosabatlarni o'rganish maqsadida “Oila rasmi” metodikasini ko'pgina tadqiqotchilar, jumladan, V.Xyuls, A.I.Zaxarov, N.Korman, R.Berns, S.Kaufman va boshqalar amaliy faoliyatlarida qo'llaganlar.

Ushbu metodika orqali quyidagilarni o'rganish mumkin:

1. *Oiladagi munosabatlarning o'ziga xosligini va oiladagi emotsional muhit.* Masalan, agar oila a'zolari quvnoq, bir-birlarini qo'lllarini ushlagan holda,

birgalikda biron bir yumush bilan band holda tasvirlansa, bu ushbu oilada hamjihatlik, ijobiy emotsional muhit mavjudlidan darak beradi. Aksincha holat, oila a'zolari yomon kayfiyatda bir-birlaridan uzoq masofada va teskari turgan tarzda ifodalansa, bu oiladagi salbiy emotsional muhitni, tarqoqlikni anglatadi.

2. Bolaning rasmni chizish jarayonidagi holati. Rasmda shtirxlarning ko'pligi, kichik o'lchamlar ko'pincha zo'riqish, charchoqni umuman bolaning jismoniy holatining yaxshi emasligidan dallat beradi. Aksincha, tasvir uchun berilgan qog'ozdan to'liq foydalanish, katta o'lchamdagи rasmlar, bolaning kayfiyati yaxshiligidan,xavotir va charchoqning yo'qligidan dalolat beradi.

3. Rasm chizish mahorati, bolaning yosh davriga xos rasm chiza olish darajasi. Bunda tasvirdagi ortiqcha chiziqlar yoki aksincha obrazlarning aniq, yorqin ifodalanishiga va hokazolarga e'tibor qaratiladi.

Metodikani o'tkazishdan maqsad: oilaviy munosabatlар xususiyatlarini o'rghanish.

Vazifalari: rasm chizish jarayoni hamda savollarga javob olish asosida bolaning oilani idrok qilish xususiyatlari va oilaviy munosabatlarda bolani xavotirga soluvchi jihatlarni aniqlash.

Material: tadqiqot uchun — 15 x 20sm yoki 21 x 29sm hajmdagi oq qog'oz, 6 xil rangli qalam (qora, yashil, sariq, jigarrang, qizil, ko'k), o'chirg'ich zarur.

Ko'rsatma 1: Bolaga qo'yidagicha ko'rsatma beriladi: "Iltimos, o'z oilang rasmini chiz". Bunda "oila" so'zining ma'nosini tushuntirish ta'qiqlanadi. Agar bola nima chizish kerakligini so'rasha, psixolog ko'rsatmani qayta takrorlashi zarur. Individual tarzda o'rghanishda vazifani bajarish jarayoni tahminan 30 daqiqa davom etadi. Metodika guruhiy tarzda o'tkazilganda vazifani bajarish vaqt 15-30 daqiqani tashkil etishi mumkin.

Metodikani qo'llashda qo'shimcha vazifalarni quyidagi ko'rsatma asosida berish mumkin:

Ko'rsatma 2: "Odatiy yumush bilan mashg'ul bo'lib turgan oilang rasmini chiz".

Ko'rsatma 3: "Tasavvuringdagi oilang rasmini chiz".

Ko'rsatma 4: "Oila a'zolarining biron bir fantastik mayjudot sifatida tasvirlab oilang rasmini chiz". Vazifani bajarish jarayonida bayonnomada quyidagilar qayd qilinishi zarur:

- a) detallarni chizish ketma-ketligi;
- б) 15 sekunddan ortiq pauzalar;
- в) detallarni o'chirish;
- г) bolaning spontan (dabdurstdan, o'z-o'zidan berilgan) izohlari;
- д) emotsiyal reaksiyalar hamda ularning tasvir mazmuni bilan aloqasi.

Vazifa bajarib bo'lingach, psixolog verbal yo'l bilan iloji boricha ko'proq ma'lumot olishga harakat qilishi lozim. Odatda quyidagi savol bilan murojaat qilinadi:

1. Ayt-chi, bu erda kim tasvirlangan?
2. Ular qaerda tasvirlangan?
3. Ular nima qilishayapti? Buni kim o'ylab topdi?
4. Ular quvnoq kayfiyatdami yoki zerikishyaptimi?
5. Rasmda chizilganlarning eng baxtisi kim? Nima uchun?
6. Rasmda chizilganlardan eng baxtsizi kim? Nima uchun?

Oxirgi ikkita savol boalaning his-tug'ularini ochiq ifoda etish bilan bog'liq, ammo har kim ham bunga qodir emas. Shuning uchun, agar bola javob berishni xohlamasa yoki javob berishga qiyalsa, uni majburlash mumkin emas.

Suhbat davomida psixolog bola chizgan rasmning mazmunini aniqlashga harakat qilishi zarur: agar oila a'zolaridan biri tasvirlanmagan bo'lsa, unga nisbatan hissiyotlarini, munosabatini; nima sababdan uni rasmda tasvirlamaganligini; bola rasmidagi alohida detallar (hayvonchalar, qushchalar) bola uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini bilishi muhimdir. Ammo bunda iloji boricha, to'g'ri, bevosita savollarga murojaat qilmaslik zarurki, bu bolada tashvishlanish, himoya reaksiyalarini keltirib chiqarishi mumkin. Ko'pincha bunday hollarda proaktiv savollarga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir

(masalan, “agar qushcha o’rniga odam rasmi chizilgan bo’lsa, u kim bo’lishi mumkin?”, “Akang (opang) bilan musobaqalashsang kim yutgan bo’lardi?”, “Biror erga bormoqchi bo’lsa, onang o’zi bilan kimni olib ketar edi?” va hokozo).

Shuningdek, bolaga suhbatdan so’ng 6 hil vaziyatni hal etish taklif qilinadi: ulardan uchtasi oila a’zolariga nisbatan negativ hissiyotlarni, uchtasi ijobiy munosabatni aniqlashga qaratilgan:

1. Tasavvur qil, sirkka 2ta chiptang bor. Kimni o’zing bilan birga sirkga taklif qilar eding?

2. Tasavvur qil, oilangiz mehmonga borishi kerak. Ammo, oila a’zolaringdan kimir kasal bo’lib uyda qoladi. U kim?

3. Konstruktordan uy yasayapsan (qog’ozdan qo’g’irchoqqa ko’ylak yasamoqchisan), lekin uning uddasidan chiqqa olmayapsan. Kimni yordamga chaqirasan?

4. Senda qiziqarli filmga ... chiptalar bor (oila a’zolarining sonidan bittaga kam son aytildi) . Uyda kim qoladi?

5. Tasavvur qil, sen kimsasiz orolga tushib qolding, u erda kim bilan birga yashashni xohlarding?

6. Senga qiziqarli loto o’yinini sovg’a qilishdi. Barcha oila a’zolaring uni o’ynamoqchisizlar, ammo bitta odam ortiqchalik qilayapti. Kim loto o’ynamaydi?

Rus psixolog A.I. Zaxarov “Oila rasmi” metodikasining ikki vazifadan iborat variantini taklif etgan. Bunda birinchi vazifa quyidagicha bo’ladi:

Bolaga ikki qavatda joylashgan 4 xonali uy rasmi chizish taklif etiladi. Bola bu xonalarga o’zi va oila a’zolarini joylashtirishi kerak bo’ladi. Tasvirni interpretatsiya qilishda bolaning oila a’zolarini qavatlarga joylashtirishiga e’tibor qaratiladi. Sinaluvchiga emotsional yaqin bo’lgan oila a’zosini o’zi bilan bir qavtga joylashi mumkin.

Ikkinci vazifada esa bolaga xech qanday qo’shimcha ko’rsatmalarsiz, o’z xohishiga ko’ra oilasi rasmini chizish taklif etiladi.

RENE JILNING “BOLANING SHAXSLARARO MUNOSABATLARINI O’RGANISH” METODIKASI

Ushbu proaktiv metodika orqali bolaning shaxslararo munosabatlar hamda uning oilaviy munosabatlarni idrok qilish sohasini tadqiq qilish mumkin. Rene Jil proaktiv metodikasining maqsadi bolaning ijtimoiy moslashuvchanligini, shuningdek uning atrofdagi kishilar bilan bo’ladigan o’zaro munosabatlarini o’rganishdan iborat.

Metodika vizual-verbal xarakterda bo’lib, 42 ta rasm, ulardan 25 tasida bola yoki bola bilan kattalar tasvirlangan topshiriqdan hamda matn shaklida berilgan vazifalardan tashkil topgan.

Metodika bilan ishslashga kirishishdan avval bolaga rasm asosida berilgan savolga javob berish lozimligi tushuntiriladi. Bola rasmlar bilan tanishib chiqqach, savollarni o’qib yoki eshitib, ularga javob beradi.

Bola tasvirlangan odamlar orasidagi o’zining o’rnini topishi yoki guruhda qandaydir holatni egallagan personaj bilan o’zini identifikatsiya qilishi lozim. Bunda u o’zini rasmda berilgan muayyan Shaxsdan uzoqroqda yoki yaqinroqda qilib tasvirlashi mumkin. Matnda berilgan vazifalarda bolaga xulq-atvorning tipik shaklini tanlash tavsiya qilinadi. Ba’zi bir vazifalar sotsiometriya usulida qurilgan.

Shunday qilib, ushuu metodika bolani o’rab turgan kishilarga hamda holatlarga bo’lgan turli munosabatlari haqida ma’lumot olish imkonini beradi.

R.Jil metodikasining boshqa proaktiv metodikalardan farqi uning sinaluvchi, bola uchun murakkab emasligi hamda sxematik tarzda berilganligidadir. Natijalarini sifatiy baholashdan tashqari, Shaxslararo munosabatlarni aniqlashga mo’ljallangan ushuu proaktiv metodikadan olingan psixologik tadqiqot natijalarini bir qator ko’rsatkichlar bo’yicha miqdoriy jihatdan tahlil qilish mumkin.

Bolaning shaxsiy munosabatlari sistemasini xarakterlovchi psixologik materialni shartli tarzda 2 ta katta guruhga ajratish mumkin. Bular:

- 1) bolaning konkret-Shaxsiy munosabatlarini xarakterlovchi ko'rsatkichlar: oiladagilarga munosabatlar - ota-onasi, buvi-buvalari, opa-singil, aka-ukalari va do'sti yoki dugonasiga, avtoritar katta yoshli kishilar va h.k.;
- 2) bolaning o'zini xarakterlovchi va turli munosabatalarda namoyon bo'luvchi ko'rsatkichlar: muloqotchanlik, ehtiyotkorlik, ustunlikka intilish, xulq-atvorning ijtimoiy mosligi.

Jami bunday belgilarning 12 turi farqlanadi:

- onaga bo'lgan munosabat;
- otaga bo'lgan munosabat;
- oila boshliqlari sifatida ota-onaga bo'lgan munosabat;
- aka-uka, opa-singillariga bo'lgan munosabat;
- buvi va buvalariga bo'lgan munosabat;
- do'stiga bo'lgan munosabat;
- o'qituvchisiga bo'lgan munosabat;
- bilimga bo'lgan munosabat, ustunlikka intilish;
- muloqatchanlik, ajralib qolganlik, xulq-atvorning adekvatligi.

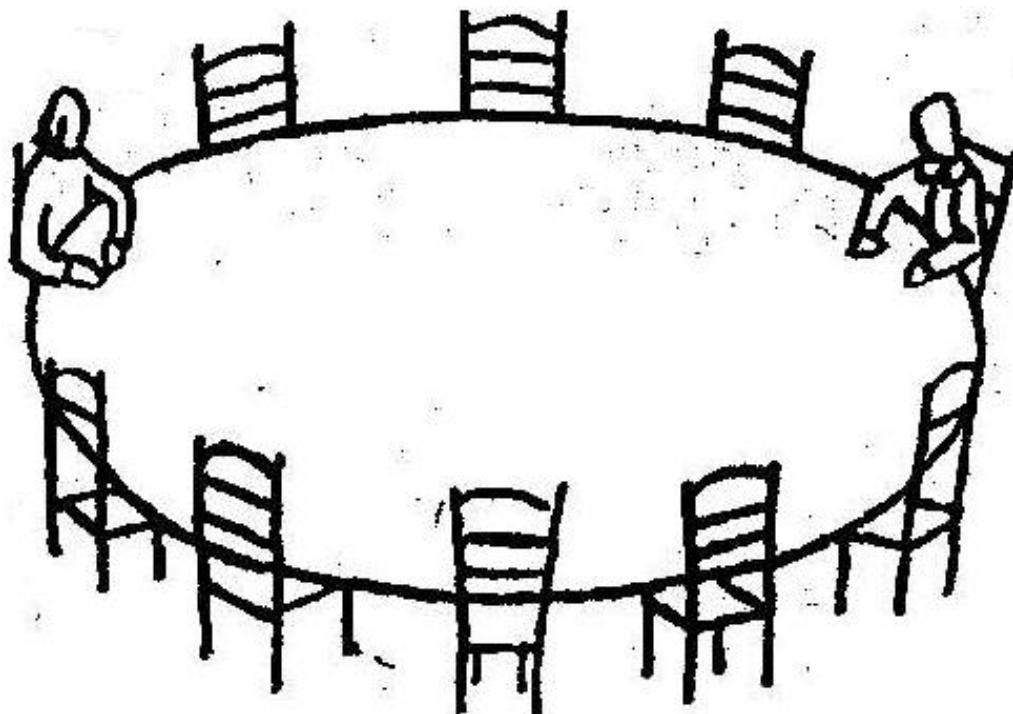
Biror shaxsga bo'lgan munosabat ushbu Shaxsni tanlash miqdorida ifodalanadi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, Rene Jil metodikasi sof proaktiv metodika emas, u anketa va proaktiv testlar o'rtasidagi oraliq holatni egallovchi shaklga ega. Bu esa metodikaning ijobiy jihatlaridan biridir. Ushbu metodika Shaxsni chuqur o'rganish vositasi sifatida, shuningdek o'lchash va natijalarni statistik qayta ishlashni talab qiluvchi tadqiqotlarda ham qo'llanishi mumkin.

Ushbu proaktiv metodika orqali bolaning Shaxslararo munosabatlar hamda uning oilaviy munosabatlarni idrok qilish sohasini tadqiq qilish mumkin. Rene Jil proaktiv metodikasining maqsadi bolaning ijtimoiy moslashuvchanligini, shuningdek uning atrofdagi kishilar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarini o'rganishdan iborat.

Metodika vizual-verbal xarakterda bo'lib, 42 ta rasm, ulardan 25 tasida bola yoki bola bilan kattalar tasvirlangan topshiriqdan hamda matn shaklida berilgan vazifalardan tashkil topgan.

Namunalar:

"OILA SOTSIOPRAGMASI" PROEKTIV METODIKASI

“Oila sotsiogrammasi” metodikasi E.G. Eydemiller tomonidan taklif etilgan bo’lib, rasmi proaktiv metodikalar sirasiga kiradi. Ushbu metodika orqali oiladagi Shaxslararo munosabatlar tizimida sub’ektnining o’rnini va oiladagi kommunikatsiyaning qay darajada ekanligini o’rganish mumkin (E.G.Eydemiller, O.B.CHeremisin, 1990; E.G.Eydemiller, Sistemnaya semeynaya psixoterapiya, 2002;).

Sinaluvchiga diametri 11 sm bo’lgan doira tushirilgan oq qog’oz va quyidagicha ko’rsatma beriladi: “Sizning oldingizdagи varaqda doira rasmi keltirilgan. Doira ichiga o’zingizni va oila a’zolaringizni doirachalar shaklida joylashtiring va ularning nomlarini yozib qo’ying”. Oilaning barcha a’zolari topshiriqni bir-birlari bilan maslahatlashmasdan bajarishlari zarur.

Natijalar quyidagi mezonlar bo'yicha baholanadi:

1. Doira ichidagi oila a’zolarining soni;
2. Doirachalar hajmi;
3. Doirachalarning bir-biriga nisbatan joylashishi;
4. Ular orasidagi masofa.

II bob yuzasidan xulosalar

Mazkur bob proaktiv metodikalarning amaliy ahamiyati haqida bo’lib, shaxsni o’rganishda proaktiv metodikalarning o’rni, turlari, diagnostik imkoniyatlari to’risida ma’lumot berilgan. Proaktiv metodikalar shaxs diagnostikasi uchun mo’ljallangan metodikalar guruhi bo’lib, ular uchun shaxsning alohida, ayrim xususiyatlarini emas, uni umumlashgan holda baholash xosdir. Proaktiv metodikalarning eng muhim belgisi ularda noaniq stimullarning qo’llanilishi va shaxsdagi ham anglanilgan ham anglanilmagan mayllarni aniqlashga qaratilgan bo’lib, sinaluvchining o’zi ularni to’ldirishi, tavsiflashi, izohlab bera olishida hisoblanadi. Xususan, proaktiv metodikalar so’rovnomalarga nisbatan sinaluvchilar tomonidan noto’g’ri talqin qilinmasligi, shu sababli shaxsni diagnostika qilishda yaroqliroq sanalishi bobda to’liq yoritilgan. Proaktiv

metodikalarning imkoniyatlari cheklanmagan, shuning uchun ham amalda qo'llash qiyinchilik va to'siqlarga uchramaydi.

Yuqoridagilarga asoslanib, mazkur bob yuzasidan shaxslararo munosabatlarda, oilaviy munosabatlar diagnostikasida ham proaktiv metodikalarning o'mi ma'lum darajada ahamiyat kasb etisjini xulosa qilish mumkin. Psixologiyada nafaqat turli xildagi testlar, so'rovnomalarning, balki proyektiv testlarning ahamiyati yuqori ekanligini ko'rish mumkin.

III-BOB. PROYEKTIV METODIKALARING TADQIQ ETILISHI VA NATIJALARING EMPERIK TAHLILI

3.1. Rozensveyg frustratsiyasi testi qo'llanilishi va tahlili

Rorshaxning ko'p sonli tajribalarida aniqlanishicha, barqaror his-tuyg'uga ega kishilar ko'k va yashil ranglarni ma'qul ko'rishadi. Kayfiyatning o'zgarishi bilan ranglarga munosabat ham o'zgaradi. Chunonchi, kulrang va qora ranglarni tanlanishi negativ-salbiy holatdan guvohlik berishi mumkin.

Agressivlik testi (Rozensveyg testi modifikatsiyasi) Mazkur test agressivlik darajasini aniqlashga mo'ljallangan. Agressiya – boshqa odam yoki odamlar guruhiga jismoniy yoki psixologik zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti – harakatlardir.

S. Rozensveyg metodikasi frustratsiya testidan olingan 24 ta rasmdan iborat. Bu rasmlarda odamlar turli emotsiogen, frustratsion vaziyatlarda tasvirlangan. Sinaluvchiga ko'rsatma: «Hurmatli ishtirokchi! Hozir sizga bir necha rasm ko'rsatiladi. Bu rasmlarda bir odam ikkinchisiga nisbatan qandaydir harakatni amalga oshiradi. Siz o'zingizni ikkinchi odam o'rniga qo'yib, uning nomidan javob berishingiz kerak. Javobni tez va ko'p o'ylamay qog'ozga rasmning tartib raqami bilan yozib qo'ymog'ingiz lozim».

Taxmin qilinishicha, agressivligi yuqori bo'lgan odamlar frustratsion vaziyatlarda boshqa odamlarga nisbatan agressiv reaksiyalarni namoyish etishga ko'proq moyil bo'ladilar.

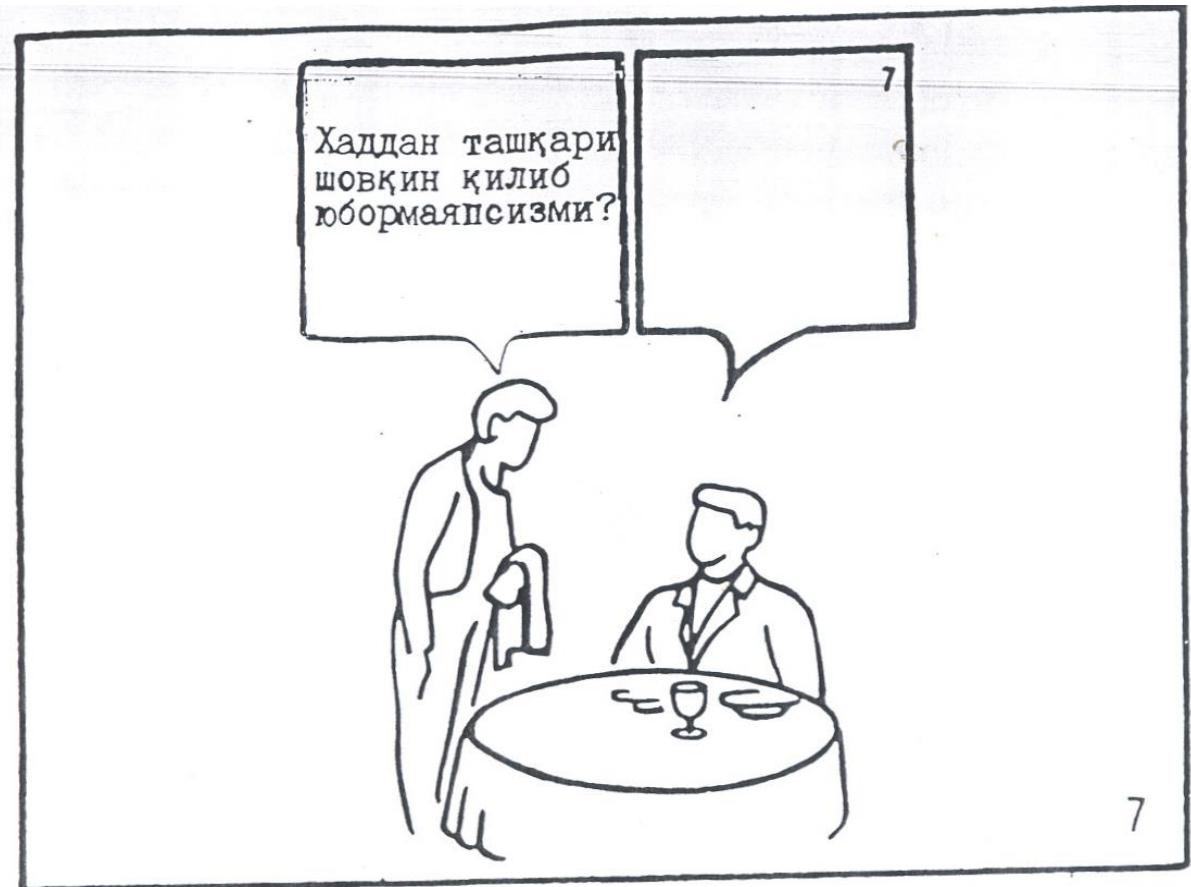
Sinaluvchilarning javoblari ikki xil bo'lishi mumkin:

- 1) agressiv reaksiyalı javob; 2) noagressiv reaksiyalı javob.

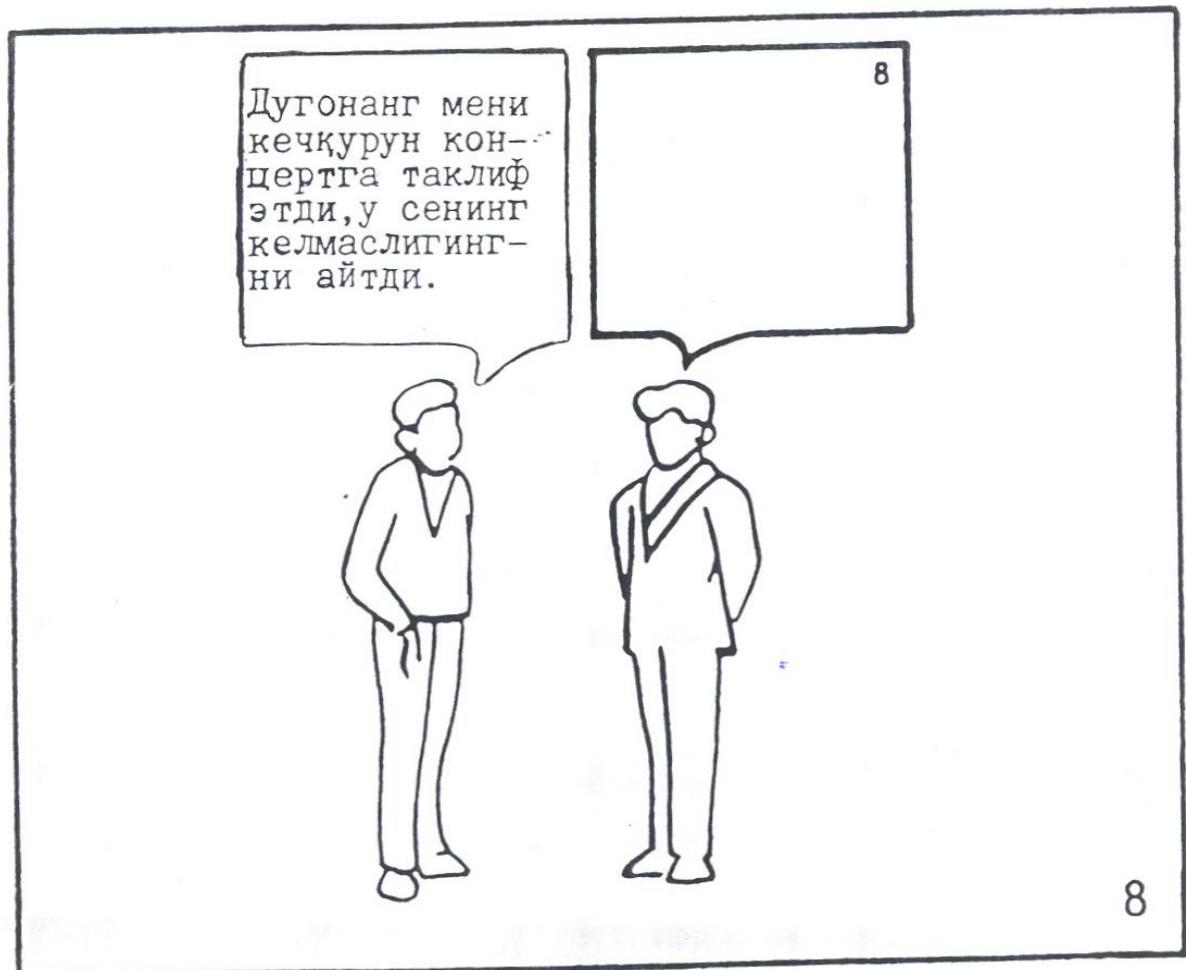
Agressiv reaksiyalarga boshqa odamni qoralash, haqoratlash yoki unga jismoniy zarar etkazishga yo'naltirilgan reaksiyalar kiradi. Noagressiv reaksiyalarga vaziyatni yumshatish, aybni o'z bo'yniga olish, ro'y bergen hodisaga e'tibor bermaslik, hissiyotga berilmay bosiqlik bilan qaror qabul qilish kabi reaksiyalarni kiritish mumkin.

7

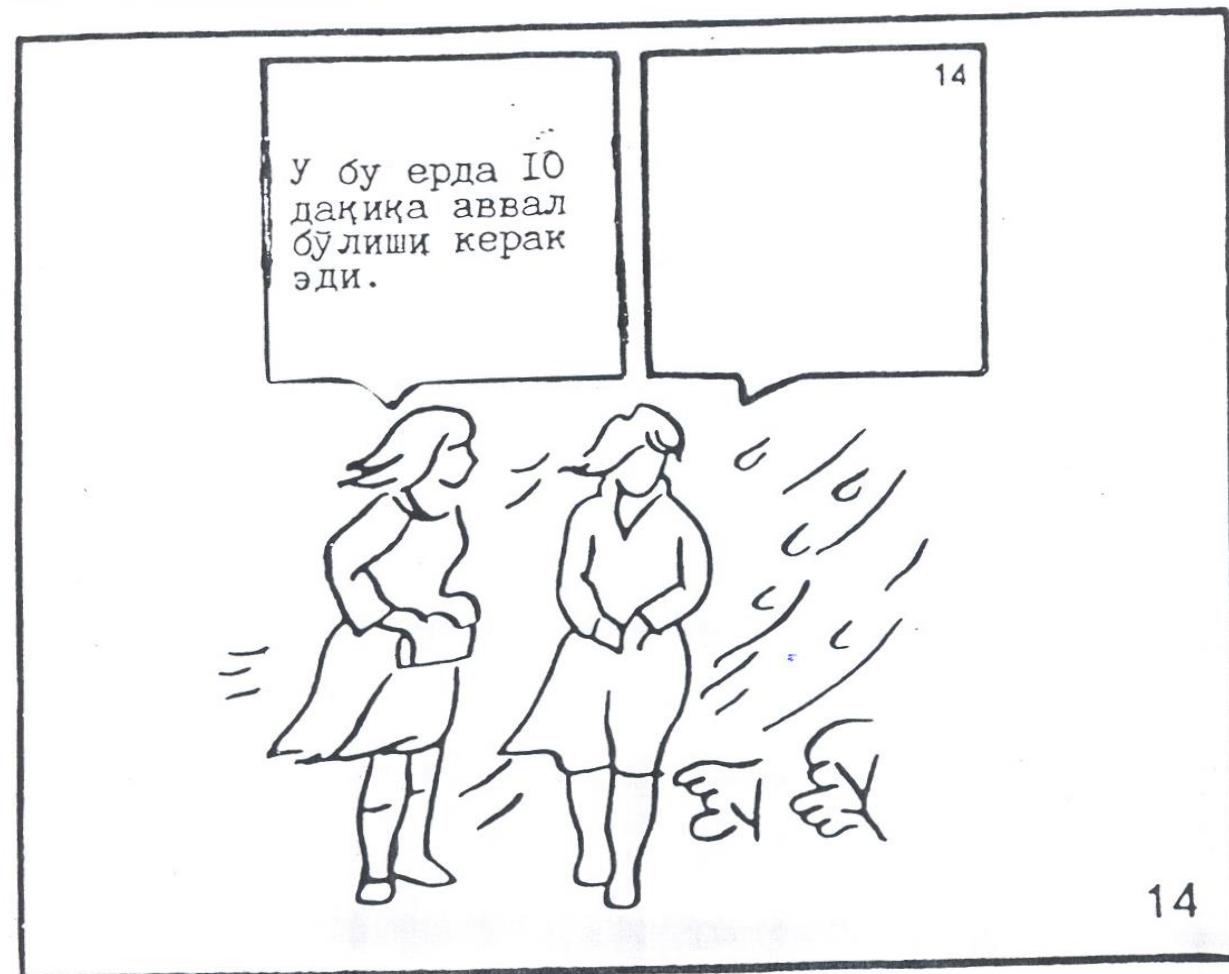

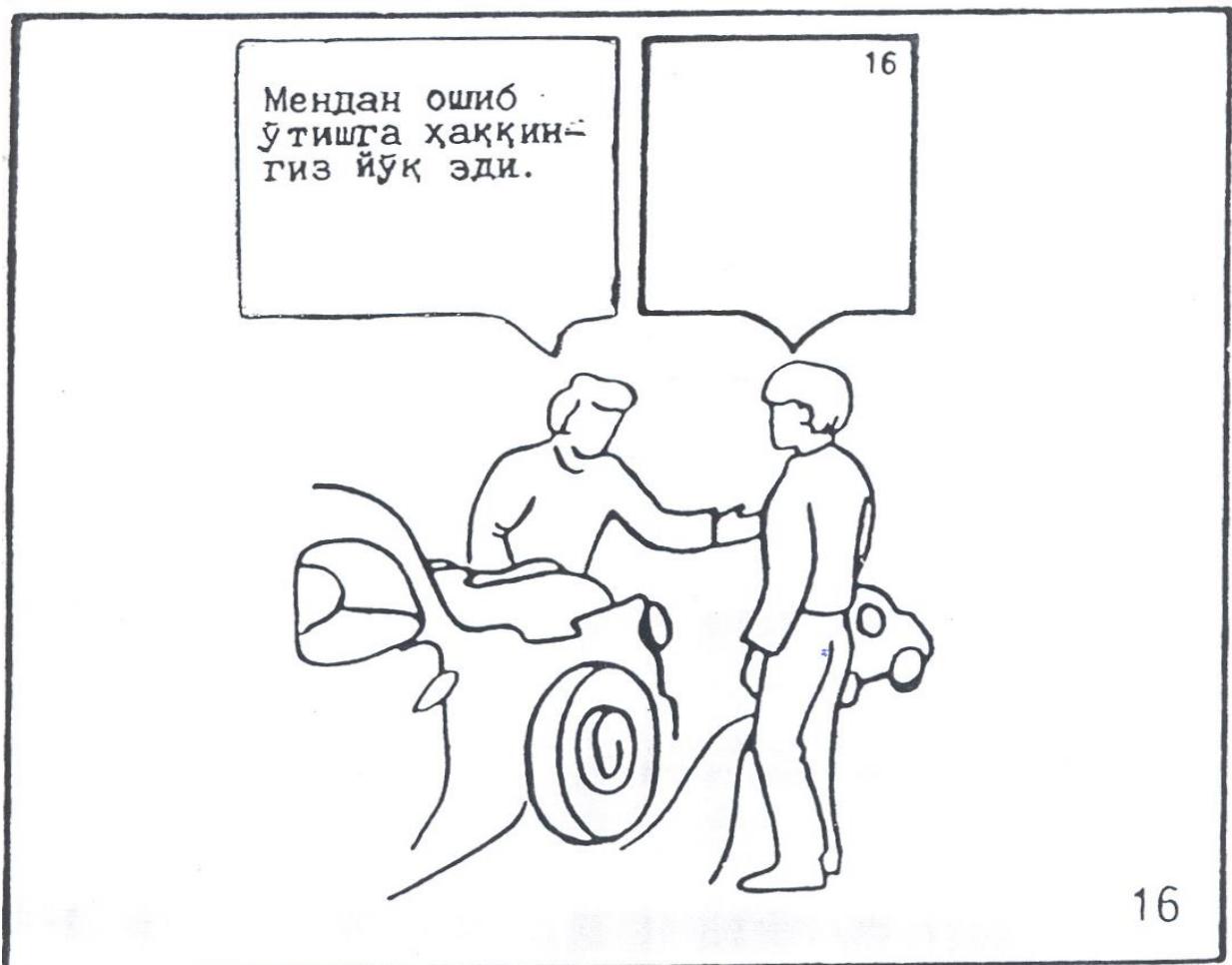
8

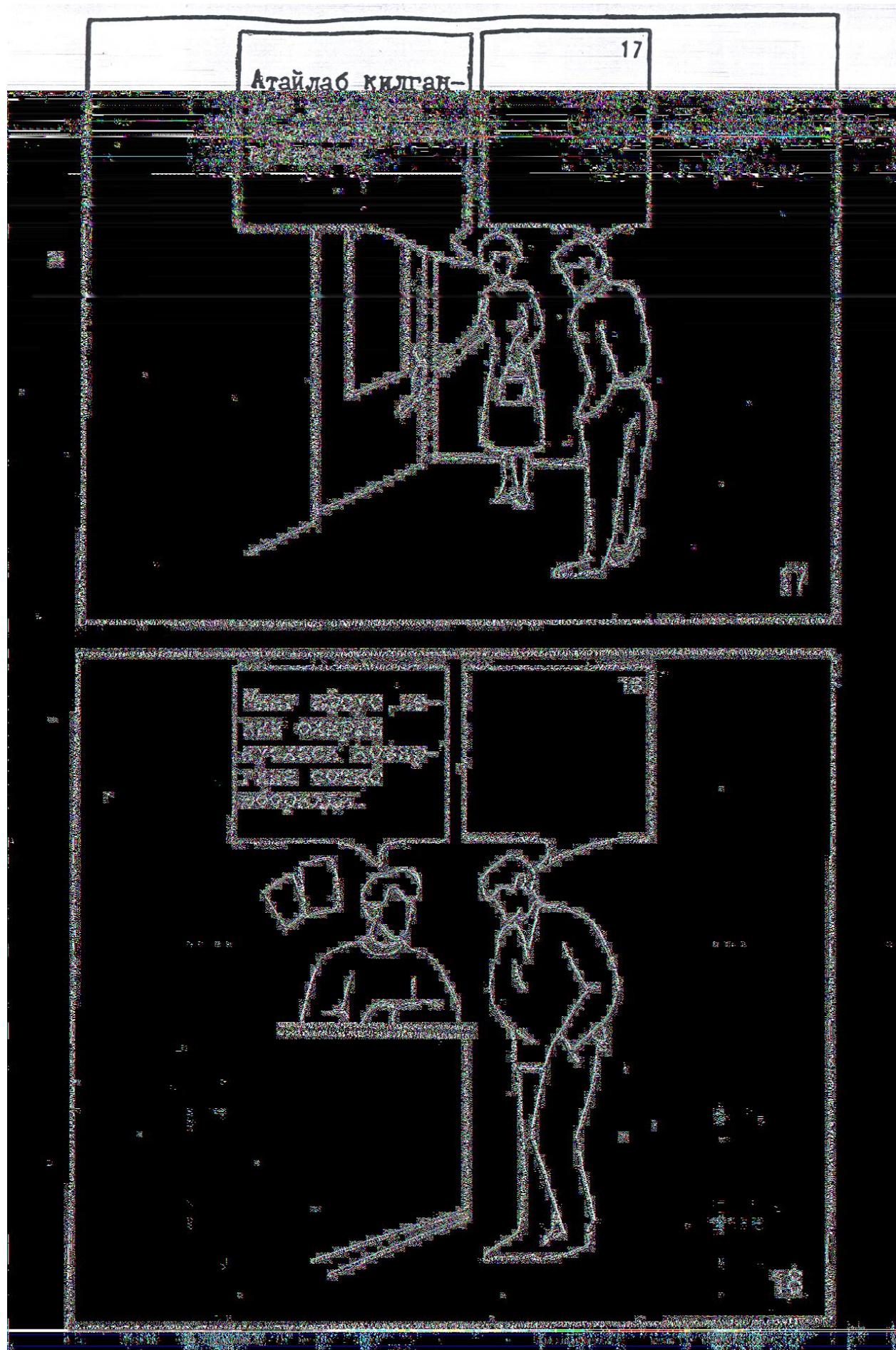
8

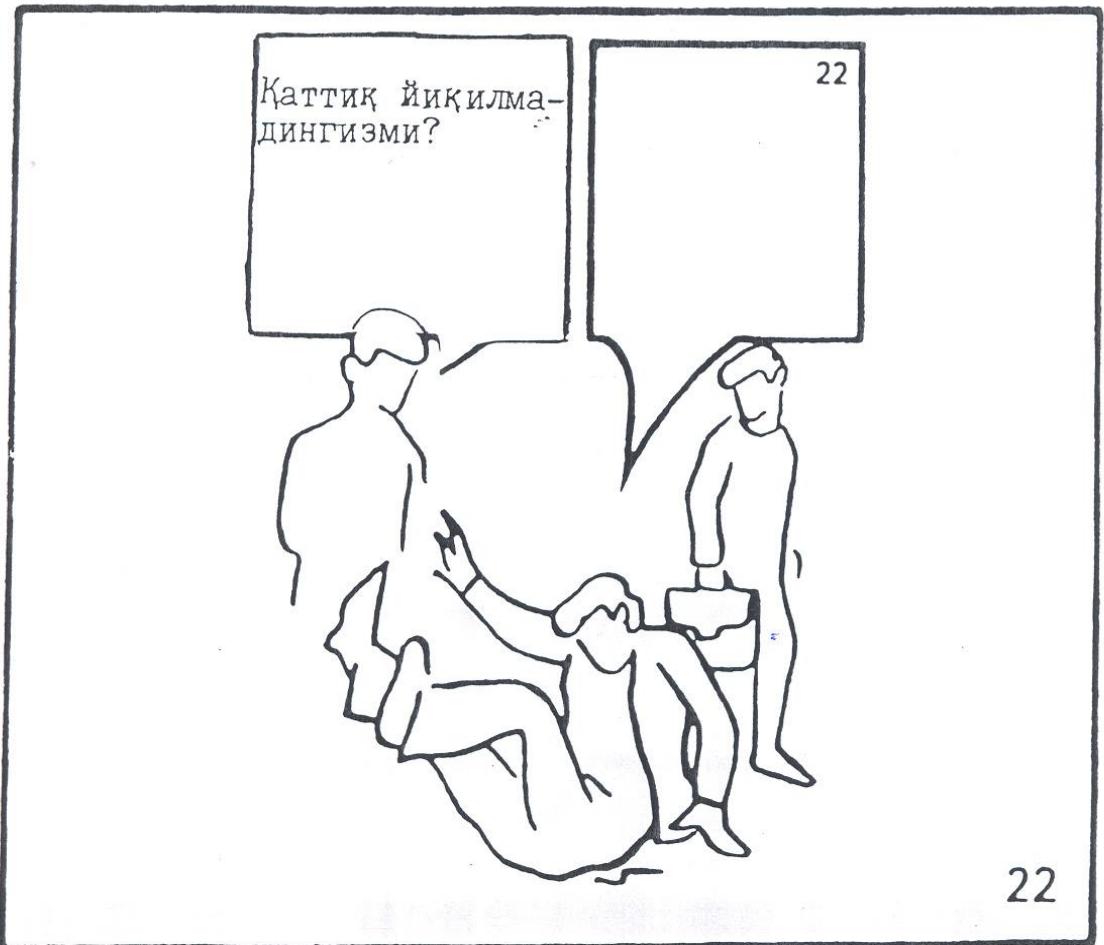

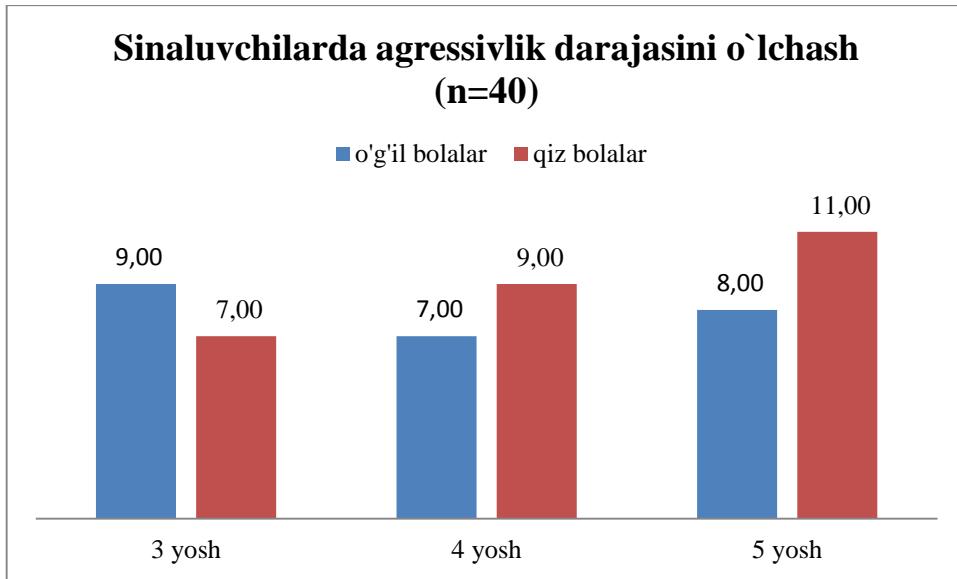

23

24

Rozensveyg frustratsiyasi testi qo'llanilishi va tahlili

Agressiv reaksiyalar soni 14 va undan ko'p bo'lsa, aggressiv reaksiyalar soni 10 va undan kam bo'lsa, sinaluvchining aggressivlik darajasini yuqori, deb hisoblash o'rinni.

Agar noagressiv reaksiyalar soni 14 va undan ko'p bo'lsa, aggressiv reaksiyalar soni 10 va undan kam bo'lsa, sinaluvchining aggressivlik darajasini past, deb hisoblash o'rinni.

Agar reaksiyalar o'rtasidagi nisbat 9/13 bo'lsa, sinaluvchining aggressivlik darajasi haqida aniq xulosaga kelish qiyin.

3.2. Shaxsni proyektiv metodlar orqali tadqiq etish usullari va empirik tahlili

Lyusher testi ranglarni tanlash orqali ko’p hollarda sinalayotgan kishining biror faoliyat, kayfiyat, funksional holatga yo’nalganligini hamda Shaxsning eng muhim xislatlarini aniqlashga imkon beradi deb faraz qilish mumkin. Xorij psixologlari ba’zan Lyusher testidan xodimlarni tanlashda, kasbga yo’naltirish, ishlab chiqarish jamoalariga ishga olish, etnik, gerantalogik tadqiqotlarda, umr yo’ldoshni tanlashda tavsiyalar berish maqsadida foydalanadilar. Ranglarni psixologik talqin qilishning ahamiyati ko’p ming sonli sinaluvchilarni har tomonlama tadqiq qilish yo’li bilan aniqlangan. Bu metodikaning psixodiagnostik qiymati haqidagi fikr, nashr qilingan eksperimental malumotlar har doim ham bir xil yo’nalishda emas. Sinaluvchilarni nisbatan o’xshash hissiy holatlarda (muvaffaqiyat–mag’lubiyat) qaytadan tadqiq qilinganda har doim ham bir xil natijalar olinavermadni, biroq o’xshashlikka xos ba’zi muhim qonuniyatlar aniqlandi. SHuni ta’kidlash joizki, bu test ko’rsatkichlarining talqini anchagina murakkab bo’lib, uning ba’zi algoritmlari esa qarama–qarshidir. Ayni paytda, nazarimizda Lyusher testidan mavjud holatni o’rganishning qo’shimcha metodikasi sifatida bir kontingensti ko’p marta tadqiq qilish zarur bo’lganda foydalanish mumkin.

Lyusher testi 4 asosiy va 4 qo’shimcha ranglarni o’z ichiga oladi.

Asosiy ranglar:

1. Ko’k (xotirjamlik, qoniqish ramzi).
2. Yashil (ishonch, sabot, ba’zan qaysarlik ramzi).
3. Pushti–qizil (iroda kuchining namoyon bo’lishi, tajovuzkorlik xususiyati, qiziqish ramzi).
4. Och sariq (faollik, muloqotga intilish, ekspansivlik yoki (erkinlik) xursandchilik ramzi).

Xotirjam, yani ziddiyatdan holi bo’lgan vaziyatda asosiy ranglar ko’proq

birinchi 5 tanlashdan joy olishi kerak.

Qo'shimcha ranglar: 5. Siyohrang. 6. Jigar rang. 7. Qora. 8. Kulrang salbiy holatni, xavotirlik, stress, qo'rquv, nadomat va h.k. kechinmalar ramzidir.

Asosiy ranglar kabi bu ranglarning ahamiyati ham ularning tanlanish o'rni bilan belgilanadi.

Testning mohiyati shundan iboratki, sinaluvchi (o'z-o'zini sinaydimi yoki u bilan tekshiruvchi ishlaydimi) ranglarni o'ziga ma'qul bo'lgan tartibda tanlaydi: N 1-eng ko'p yoqadigan rang, N 2 –undan kamroq yoqadigan va x.k. N 8 raqami ostida esa eng kam yoqadigan (yoki eng yomon ko'radigani). Shunday qilib, 8 ta urinish hosil qilinadi. Testning mohiyati shundan iboratki, test o'tkazilayotgan Shaxs o'zi yoqtirgan tartibda ranglarni tanlaydi. Avval:

№1-rang unga eng ko'p yoqadigani,

№2 rang rang undan keyin turadigan va hokazo. Shu tartibda №8 –rang unda kam qiziqish uyg'otadigan rang bo'ladi. Shu tariqa 8 xil variant hosil bo'ladi.

№ 1, № 2-eng ko'p yoqadigan («++» bilan belgilanadi)

№3, №4 yoqadigan («xx» bilan belgilanadi)

№5 №6 rangga shunchaki (yuzaki) munosabat («==» bilan belgilanadi),

№7 №8 nisbatan qiziqish uyg'otmaydigan rang («--» bilan belgilanadi).

№ 1, № 8 –kompensatsiya uchun ishlatiladi.

1-o'rin — «+» bilan belgilanib, maqsadga etishish usuli, vositalarini aks ettiradi. (Masalan moviy rangni tanlash sokin, xotirjam, ortiqcha zo'riqishlarsiz harakat qilish istagini bildiradi).

2-o'rin ham «+» belgisi bilan belgilanib, Lyusherning fikricha sinovdan o'tayotgan Shaxs intiladigan maqsadni ko'rsatadi.

3 va 4 — o'rin «xx» bilan belgilanib, sinovdan o'tayotgan Shaxsning ayni paytdagi holatni ichdan his qilish yoki vaziyatdan kelib chiqadigan harakat tarzini aks ettiradi.

5-6 o'rin «+ +» belgilari bilan belgilanadi, sinovdan o'tayotgan kishi o'z holati, intilishini ayni ranglar bilan bog'lamayotganligidan dalolat beradi.

7-8 –o’rinlar «--» belgisi orqali ifodalananadi. Ayni rang tufayli vujudga kelgan qandaydir bir ehtiyoj, intilish kayfiyatni bug’ishga bo’lgan urinishni ko’rsatadi.

Tanlangan ranglar yuqorida qayd qilingan sakkiz o’rindanqay biriga oldin e’tibor qaratilgan bo’lsa o’sha tartibda raqamlanadi.

Natijalarни hisoblash jadvallari

1 jadval «+» holat

0	0	1	2	3	4	5	6	7
0		2	3	4	5	6	7	8
1	10		11	12	13	14	15	16
2	17	18		19	20	21	22	23
3	24	25	26		27	28	29	30
4	31	32	33	34		35	36	37
5	38	39	40	41	42		43	44
6	45	46	47	48	49	50		51
7	52	53	54	55	56	57	58	

II- jadval «x» holat

0	0	1	2	3	4	5	6	7
0		59	60	61	62	63	64	65
1	66		67	68	69	70	71	72

2	73	74		75	76	77	78	79
3	80	81	82		83	84	85	86
4	87	88	89	90		91	92	93
5	94	95	96	97	98		99	100
6	101	102	103	104	105	106		107
7	108	109	110	111	112	113	114	

III- jadval «Q»holat.

0	0	1	2	3	4	5	6	7
0		115	116	117	118	119	120	121
1	122		123	124	125	126	127	128
2	129	130		131	132	133	134	135
3	136	137	138		139	140	141	142
4	143	144	145	146		147	148	149
5	150	151	152	153	154		155	156
6	157	158	159	160	161	162		163
7	164	165	166	167	168	169	170	

IV-jadval «↔» holat.

0	0	1	2	3	4	5	6	7
0		171	172	173	174	175	176	177
1	178		179	180	181	182	183	184
2	185	186		187	188	189	190	191
3	192	193	194		195	196	197	198
4	199	200	201	202		203	204	205
5	206	207	208	209	210		211	212
6	213	214	215	216	217	218		219
7	220	221	222	223	224	225	226	

V-jadval «±» holat ± - kompensatsiya

0	0	1	2	3	4	5	6	7
0		227	228	229	230	231	232	233
1	234		235	236	237	238	239	240
2	241	242		243	244	245	246	247
3	248	249	250		251	252	253	254
4	255	256	257	258		259	260	261
5	262	263	264	265	266		267	268

6	269	270	271	272	273	274	275
7	276	277	278	279	280		

«AVTOPORTRET» metodikasi

“Avtoportret” metodikasi proaktiv metodikalardan sirasiga kiradi. Avtoportret – insonning o’zini chizgan qiyofasir. Bu metodikaning ikki xil interpretatsiyasi mavjud, biri mualliflar E.S. Romanova, S.F.Potemkina, ikkinchisi R.Berns (AQSH) tomonidan taklif kilingan. Katta maktab o’quvchilarining Shaxsini diagnostika qilish uchun qo’llanishi mumkin.

Mazkur «Avtoportret» testi R.Berns (AQSH, Shaxsni rivojlantirish instituti, Sietl sh.) tomonidan taklif etilgan. Kishilarga o’zining yakka holda yoki oila a’zolari bilan birga yohud hamkasblarning orasida tasvirini chizish taklif etiladi. R. Bernsning yozishicha: «Siz uyga kelib baqirishingiz, o’kirib yig’lashningiz mumkin, ammo ishxonada bunday qila olmaysiz. Bularning barchasi siz chizgan tasvirda o’z aksini topadi». R. Berns avtoportretda ko’rish mumkin bo’lgan belgilarni quyidagicha izohlaydi:

- **Bosh.** Katta bosh rasmi odatda katta intellektual (aqliy) da’vogarlikni yoki o’z intellektidan norozilikni bildiradi. Kichik bosh rasmi odatda intellektual yoki ijtimoiy noadekvatik hissini aks ettiradi

- **Ko’zlar.** Rasmdagi katta ko’zlar odatda gumonsirashni aks ettiradi, shuningdek ular xavotirlanishni va ijtimoiy fikrga nisbatan o’ta sezuvchanlikni bildiradi. Ko’zdagi uzun kipriklar-noz karashmani, o’zini ko’z-ko’z kilishni bildiradi. Kichkina yoki yopik ko’zlar o’ziga butunlay berilganlik va introversiyaga bo’lgan intilishni ko’rsatadi.

- **Og’iz.** Og’izning alohida ajratib ko’rsatilganligi – ehtimoli bo’lgan nutqiy qiyinchiliklarni va oddiy (sodda) og’zaki tendensiyalarni bildiradi. Rasmida og’izning yo’qligi depressiyani (og’ir ruhiy siqilish, tushkunlik) yoki muloqotdagi sustkashlikni ifodalaydi. Masxarabozning og’zi majburiy iltifot belgisidir.

-Tishlar. Tajovuzkorlik (agressivlik).

- **Quloqlar va burun.** Katta quloqlar tanqidga nisbatan sezgirlikni, kichik quloqlar esa xech kanday tanqidni qabul kilmaslikka intilishni bildiradi. Burunga nisbatan haddan tashqari e'tiborni qaratish seksual muammolar mavjudligini bildiradi. Burun kataklarining alohida ko'rsatilishi agressiyaga moyillik borligidan dalolat beradi.

- **Qo'lllar.** Qo'llar Shaxsning atrof-olam bilan bog'liqligining belgisidir. Tortinchoq, bukilgan qo'llar o'ta mas'uliyatli, odamovi Shaxs tug'risida dalolat beradi. Shalviragan holda tashlab qo'yilgan qo'llar samarasizlikni bildiradi. Mo'rt, nimjon qo'llar jismoniy yoki psixologik nimjonlikni, vasiylikka bo'lgan ehtiyojni, bog'liklikni bildiradi. Uzun - baquvvat qo'llar izzat-nafslilik (nafsoniyati kuchlilik)ni va tashqi olam hodisalariga kuchli kirishuvchanlikni bildiradi. Juda kalta qo'llar yoki qo'llarning yo'qligi noadekvatlik hissini bildiradi. Qo'l orqaga qayrilgan yoki cho'ntakda bo'lsa, bu aybdorlik hissi, o'ziga ishonchsizlikdan dalolat beradi. Bokschining qo'lqopiga o'xshagan tugilgan qo'l agressiyani ifodalaydi. Qo'lda barmoqlar beshtadan ko'p bo'lsa, tajavuzkorlik, jizzakilikning ifodasi. Barmoqlar mushtga sikilgan bulsa, bu - qarshilik g'alayon.

- **Oyoqlar.** Uzun oyoqlar mustaqillikka bo'lan ehtiyojni anglatadi. Oyoqsiz rasm turg'unlikning yuqligini anglatadi. Suyanchiqning va asosning yo'qligi, jur'atsizlik

- **Gavda holati.** Agar odam orqasi bilan turgan, ensasi ko'rindigan qilib chizilgan bo'lsa, bu odamovilikning namoyon bo'lishi yoki qarshilik, norozilik (eksperimentatorga nisbatan ham bo'lishi mumkin). Agar bosh yon tomondan ko'rinishda chizilgan bo'lsa ijtimoiy atrof-muxit tufayli paydo bo'lgan xavfsirashdan dalolat. Agar stulning chekkasida o'tirgan odam rasmi chizilgan bo'lsa - sharoitdan chiqish yo'lini topish xohishi, yakkalanib qolishdan qo'rqish. Yugurib borayotgan odam- kimdandir yashirinish xohishini bildiradi.

Ko'rsatkichlar va ularning tahlili.

Rasmning qog'ozdagi holati. Agar rasm vertikal qo'yilgan varaqning o'rta chizig'ida joylashgan bo'lsa – bu **norma** hisoblanadi. Oq yoki sarg'ishroq qog'oz va o'rtacha yumshoqlikdagi qalamdan foydalanish kerak: oq silliq qog'oz, ruchka yoki flomaster ishlatmaslik kerak.

Rasm varaqning yuqorigi chekkasiga yaqin joylashgan bo'lsa qanchalik yaqin bo'lsa shunchalik yaqqolroq o'z-o'zini yuqori baholash, o'zining jamiyatda egallagan holatidan o'z atrofdagilarning tan olishining etarli emasligidan norozilik, o'zini tasdiqlashga bo'lган tendensiya sifatida baholanadi.

Rasm varaqning pastki qismidagi holati – teskari tendensiya, o'ziga ishonchszlik, o'z-o'ziga past baho, tushkunlik, jur'atsizlik, o'zining jamiyatdagi holatiga, o'zining tan olinishiga qiziqmaslik, o'z-o'zini tasdiqlashga bo'lган tendensiyaning yo'qligi.

Bosh o'ngga qaragan – faoliyatdagi harakatchanlikka bo'lган turg'un tendensiya deyarli nima o'ylanilgan, rejalahtirilgan bo'lsa barchasi amalga oshiriladi, yoki juda bo'lmasa, amalga oshirish boshlanadi (xatto oxiriga etkazilmasa-da). Sinaluvchi o'z tendensiyalarini amalga oshirishga faol kirishadi.

Bosh chapga qaragan – refleksiyaga (o'z to'g'risida o'ylashga), fikrlashga bo'lган tendensiya. Bu harakat odami emas: fikrlarning faqat ozgina kismi amalga oshadi yoki amalga osha boshlaydi. Ko'pincha faol xarakatlardan qo'rqish yoki jur'atsizlik.

«Anfas» xolati, ya'ni bosh rasmni chizayotgan odamga (o'ziga) karatilgan bo'lsa, bu holat egotsentrizm deb baxolanadi.

Interpretatsiya № 2

Mazkur interpretatsiya orqali insonning o'zi haqidagi, uzining tashki tuzilishi, uzining Shaxsi tugrisidagi tasavvurlarini bilish, individual-tipologik xusuiyatlarini aniklash mumkin.

1. Estetik tasvir – rassomlik kobiliyatlari bulgan badiiy tip.
2. Sxematik tasvir – ilmiy tip.

3. Realistik tasvir /uta tafsilotlar Bilan chizilgan rasm/ - mayda – chuydaga kup e’tibor beruvchi tip.

4. Metamorfik tasvir /odam uzini Biron predmet, masalan, choynak, probirka, usimlik, xayvon, badiiy personaj kurnishida ifodalagan rasm/ - fantaziysi yaxshi rivojlangan, ijodiy kobiliyatlarga ega, albatta, kungilchan, kulguga moyil tip.

5. Emotsional tasvir /biror emotsional xolatni ifodalovchi rasm/ - juda yukori emotsional ta’sirlanuvchanlikka ega tip. U odatda uzining xozirgi emotsional xolatiga teskari xolatni tasvirlaydi. Masalan: xafa bulsa-da, kulayotgan yuzni chizishi mumkin.

6. Xarakatdagi tasvir-xarakatchanlikka moyil, odatda sport, raks bilan shugullanuvchi tip.

7. Orkaning tasviri – belgilangan tartiblarga zid xarakat kiluvchi tip.

«Avtoportret» testidan olingan ma’lumotlarni shuningdek, Rid sxemasi buyicha tartibga soli shva rasmining mikdoriy ko’rsatkichlarini aniklash mumkin.

Sanab utuvchi rasm /bita avtoportret chizib berish iltimos kilinganiga karamay bir necha avtoportretlar chizilgan rasm/ - fikriy ekstrovert.

Organik rasm /odamni o’simliklar, hayvonlar qurshovida, tabiat kuynida tasvirlovchi rasm/ - fikriy introvert.

Gaptik rasm /odamni biror bir xolatda kupinchha «tishi ogriyotgan», «boshi ogriyotgan» xolatlarda tasvirlovchi rasm/ - sensor introvert.

Emfatik rasm /odamni biror emotsional muxitda tasvirlovchi rasm/ - sensor estravert.

Dekorativ rasm /portretni turli bezaklar bilan, chiroylı ramkalarda, Erkin ranglar Bilan tasvirlovchi rasm/ - sensor ekstravert.

Imajitar rasm / odamni biror bir adabiy kaxramon yoki xayoliy obraz tarzida tasvirlovchi rasm/ - emotsional introvert.

Ritmik rasm /harakatdagi odamni masalan, yurayotgan, zinadan chopayotgan va x. odamni tasvirlovchi rasm/ - intuitiv ekstrovert.

Strukturali rasm /odamni qanday bulsa, shundayligicha, ba'zan fakat yuzi, byustni yoki buy-bastni tasvirlovchi rasm/ - intuitiv introvert.

Ushbu belgilar buyicha kuyidagi jadvaldagiga uxshab, turli rasmlar urtasidagi miqdoriy farklarni aniklash mumkin.

«Avtoportret» testi bo`yicha individual-tipologik farqlar /500 kishi orasida/

Tasvir kurnishi G.Rid bo'yicha	Psixologik tip K.Yung bo'yicha	Tasvirlararo miqdoriy farqlar
Sanab o'tuvchi	fikriy ekstrovert	2,4
Organik	fikriy introvert	30,3
Emfatik	sezuvchi ekstrovert	3,2
Gaptik	sezuvchi introvert	2,2
Dekorativ	xissiy ekstrovert	8,8
Imajitar	xissiy introvert	13,2
Ritmik	intuitiv ekstrovert	20,8
Strukturali	intuitiv introvert	19,1

Bolalarning qo'rquvlarini diagnostika qilish metodikasi
(A.I. Zaxarov tomonidan ishlab chiqilgan, M.A. Panfilova tomonidan
qayta ishlangan)

Metodikaga tavsif. Ushbu metodika A.I. Zaxarovning “Qizil uy – qora uy” deb nomlangan metodikasiga tayangan holda M.A. Panfilova tomonidan qayta ishlab chiqildi va “Uychalar ichidagi qo'rquvlar” deb nomlandi. Ushbu metodika bolalar yoki o'smirlar bilan individual hamda guruhiy tarzda o'tkazish uchun mo'ljallangan. Bolalarga qo'rquvlarni ikki guruhga ajratish taklif etiladi. Eng daxshatli qo'rquvlarni – qora uyga, unchalik vaximali bo'limgan qo'rquvlarni – qizil uyga joylashtirish so'raladi. Qora uydagi qo'rquvlar A.I. Zaxarovning bolalarni yosh ko'rsatkichi me'yorlariga qarab tafovutlanadi.

Yosh ko'rsatkichlari	Qo'rquvlar soni	
	O'g'il bolalar	Qiz bolalar
3 yosh	9	7
4 yosh	7	9
5 yosh	8	11
6 yosh	9	11
7 yosh (maktabgacha yosh)	9	12
7 yosh (kichik maktab yoshi)	6	9
8 yosh	6	9
9 yosh	7	10
10 yosh	7	10
11 yosh	8	11
12 yosh	7	8
13 yosh	8	9
14 yosh	6	9
15 yosh	6	7

Yo'riqnomma: Hozir men sizga 29 ta qo'rquvni o'qib beraman. Siz esa ularni qizil va qora uychalarga o'zingizni qo'rquvlaringizni joylashtiring. Eng daxshatlari qo'rquvlarni – qora uyga, unchalik vaximali bo'limgan qo'rquvlarni – qizil uyga joylashtiring. Men qo'rquvlarni ketma – ket o'qiymen, siz ularning raqamlarini uychalar ichiga yozib boring.

Psixolog bolada qanday qo'rquvlar mavjudligi va ulardan qaysi biri etakchi ekanligini aniqlaydi.

Qo'rquvlar ro'yxati:

- 1.Uyda yolg'iz qolganda;
- 2.Bezorilar bosqinida;

- 3.Kasal bo'lib qolishdan, kasalliklar yuqishidan;
- 4.O'limdan;
- 5.Ota – onalari o'lib qolishidan;
- 6.Ba'zi bir insonlardan;
- 7.Onangizdan yoki otangizdan;
- 8.Ota – onangiz sizni jazolashlaridan;
- 9.Yalmog'iz kampir, O'lmas Kashey, afsonaviy mahluqlar (yovuz ertak qaxramonlari) dan;
- 10.Maktab (bog'cha) ga kech qolishdan;
- 11.Uyqudan qo'rqish;
- 12.Qorong'ulikdan;
- 13.Bo'ri, ayiq, kuchuk, o'rgimchak, ilonlardan (hayvonlardan qo'rqish);
- 14.Mashinalar, poezdlar, samolyotlardan (transport vositalaridan);
- 15.Shamol, dovul, sel, do'l, bo'ronlardan, chaqmoq, momaqaldiroq;
- 16.Qo'rqinchli tushlardan;
- 17.Balandlikdan qo'rqish;
- 18.Chuqurlikdan qo'rqish;
- 19.Kichik va tor, yopiq xonalardan;
- 20.Suvdan;
- 21.Olovdan;
- 22.Yong'indan;
- 23.Urushdan;
- 24.Katta ko'chalardan, ochiq maydonlardan;
- 25.Shifokorlardan (stomatologdan tashqari);
- 26.Qondan (ochiq jarohatlardan);
- 27.Ukoldan;
- 28.Og'riqlardan;
- 29.To'satdan eshitiladigan ovozlardan.

Olingan natijalar tahlili. Bolalar qo'rquvlarini bir necha guruhlarga ajratiladi.

Tibbiy qo'rquvlar (3, 25, 26, 27, 28). Qo'rquvning paydo bo'lishi shifokorlarning davolashlari oqibatida yuzaga keluvchi og'riqlar hamda ular bilan bog'liq salbiy emotsiyalarga asoslanadi.

Jismoniy jazolar bilan bog'liq qo'rquvlar (14, 15, 21, 22, 23, 29). Qo'rquvlarning paydo bo'lishi refleksiv ta'sirchanlikning susayishi, jismoniy og'riqlardan hissiy – emotsional qo'rqishning ortishi.

Hayvonlar va yovuz ertak qaxramonlaridan qo'rqish (9, 13). Bolaning hissiy – emotsional zo'riqishi, kattalar tomonidan mehr – e'tiborning etishmasligi tufayli yuzaga keladi.

Ijtimoiy qo'rquvlar (1, 2, 6, 7, 8, 10). Bolaning kech qolishidan qo'rqishi va biror baxtsizlik yuz berishidan qo'rqish tufayli yuzaga keladi.

O'limdan qo'rqish (4, 5). Bolaning o'zini o'zi saqlab qolish instinkti va o'lim bilan bog'liq noxush vaziyatlar tufayli yuzaga keladi.

Kichik va tor joylardan qo'rqish (17, 18, 19, 20, 24). Bolada bu qo'rquvning paydo bo'lishi o'zini o'zi saqlab qolish instinkti va xavotirlanish darajasining yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

Qo'rqinchli tushlardan qo'rqish (11, 12, 16). Bolada bu qo'rquvning paydo bo'lishi, ularning avvalroq boshdan kechirgan mudhish voqeasi – hodisasi tufayli yodida saqlanib qolgan salbiy emotsiyalari sabablidir.

Mavjud bo'limgan hayvon test – metodikasi (M.Z.Dukarevich tomonidan ishlab chiqilgan)

Metodikaga tavsif. Ushbu metodika mazmuniga ko'ra, proaktiv metodikalar sirasiga kiradi. Metodika yordamida Shaxs xususiyatlari va psixik holatlari haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Yo'riqnomasi: "Mavjud bo'limgan hayvon" ni o'ylab toping. Uning rasmini chizib, unga mavjud bo'limgan nom bering.

Kerakli materiallar: oq yoki salgina sarg'ish tusdagi qog'oz va o'rtacha yumshoqlikdagi qalam kerak bo'ladi. Ruchka, flomaster va o'chirg'ichdan foydalanish mumkin emas.

Rasm elementlari, ularni tavsiflanishi va tahlili.

Rasmning varaqda joylashuvi.

Normada chizilgan rasm vertikal qo'yilgan varaqning markaziga joylashgan bo'ladi.

Rasmning yuqori burchakka yaqin joylashuvi (qanchalik yaqin bo'lsa, shunchalik kuchli) o'ziga yuqori baho berish. Bunda ijtimoiy muhitdagi o'zining o'rnidan qoniqmaslik, atrofdagilar tomonidan tan olinishga intilishning kuchliligi kuzatiladi.

Rasmning varaqning pastki qismida joylashuvi – aksincha, o'ziga noadekvat, past baho berish, tushkunlik, o'ziga nisbatan ishonchsizlik, qat'iyatsizlik, ijtimoiy muhitdagi o'rniga befarqlik, atrofdagilar tomonidan tan olinishini istamaslikdan dalolat beradi.

Figuraning markaziy qismi tahlili (bosh yoki uning o'rnini bosuvchi qism)

Bosh qismi o'ng tarafga qaratilgan bo'lsa, faoliyatga nisbatan barqaror yo'nalganlik, harakatchanlikni bildiradi. Bunda rejalahtirilgan ishlar, o'ylangan fikr va g'oyalar to'liq amalga oshirilmasa – da, bajarishga kirishiladi.

Bosh qismi chap tarafga qaratilgan bo'lsa, refleksiya, o'zini boshqalar tomonidan idrok etilishi hamda fikrlashga moyillikni bildiradi. Bunday insonlar faol inson emaslar, fikrlar va g'oyalarini bir qisminigina amalga oshiradilar. Aksariyat xollarda faol harakat qilishga – qat'iyatsizlik, qo'rquvlar va ishonchsizlik to'siq bo'ladi.

Bosh qismini "Anfas" holatida ya'ni rasm chizayotgan Shaxsga qaratilgan bo'lishi, egotsentrizmdan darak beradi.

Bosh qismida sezgi organlariga mos detallar ya'ni quloq, og'iz, ko'zlar aks ettirilgan bo'lsa, har biridan alohida ma'lumot olish mumkin. *Quloq* - Shaxsdagi

qiziquvchanlik, axborot olishga bo'lgan ehtiyoj hamda atrofdagilarning o'zi haqidagi fikrlarini bilishga intilish mavjudligini bildiradi. *Qisman ochiq og'iz til bilan uyg'unlashgan, ammo lablar noaniq tasvirlangan bo'lsa, nutqiy faollikning yuqoriligi, muloqotchanlik (juda ko'p gapirish) ni bildiradi.* Lablar aniq chizilsa, sezgirlikni anglatadi. Til va lablarsiz bostirib chizilgan og'iz – hadiksirash, qo'rquv va ishonchsizlik tez paydo bo'lishidan; tishlar bilan tasvirlangan og'iz – o'ziga nisbatan bildirilgan salbiy munosabatga verbal agressiya bilan javob qaytarib, himoyalanishni bildiradi. Bolalar va o'smirlarga og'izni dumaloq yoki aylana shaklida tasvirlash xosdir. Bu esa qo'rquv va xavotirlanish darajasi yuqori ekanlididan darak beradi. Rasmda tasvirlangan *ko'zlarga* alohida e'tibor qaratish zarur. Rasmda ko'z qorachig'i alohida ajratib ko'rsatilgan (bosib chizilgan) bo'lsa, Shaxsdagi xavotirlanish va qo'rquvni bildiradi. Kipriklarning mavjudligi yoki yo'qligiga ham e'tibor qaratish lozim. Kipriklar mavjud bo'lishi, namoyishkorona hulq – atvordan darak beradi. Shuningdek, kipriklar shaxsning atrofdagi insonlarni o'z Shaxsi, tashqi ko'rinishi va chiroyiga lol qolishlari va tan olinishiga intilishning kuchliligi bilan izohlanadi.

Rasmda bosh qism figuraning butun o'lchamiga nisbatan katta tasvirlangan bo'lsa, Shaxsni o'zidagi va atrofidagi insonlardagi ratsional fikrlash va aql – zakovatlilikni qadrlashini anglatadi.

Ba'zi hollarda bosh qismida qo'shimcha detallar ham tasvirlanadi. SHoxlar – himoya mexanizmi va agressiya; patlar – o'zini go'zalligi, chiroyini bo'rttirish, o'zini oqlashni bildiradi.

Figuraning tayanch qismlari tahlili (oyoqlar, hayvonlarning oyoqlari)

Tayanch qismlar tahlilida asosiy e'tibor figura va shaklning butun o'lchamlariga nisbatan qanday hajmda, tana qismi bilan qanday birlashganligi, oyoq yoki panjalarning qaysi tarafga yo'nalgaligiga qaratiladi. Oyoqlar tana bilan aniq, puxta biriktirilgan bo'lsa, qaror qabul qilishda fikr – mulohazalilik, asoslanganlik; oyoqlar tana bilan yaxshi birlashtirilmagan, zaif bo'lsa yoki oyoqlar, tayanch qismlar umuman bo'lmasa, fikrlashdagi yuzakilik, xulosa va hukmlar

chiqarishdagi qiyinchiliklar, ba’zida shoshma – shosharlik bilan impulsiv qaror qabul qilishdan darak beradi. Tayanch qismlar shakllarining bir xilligi va bir tomonga yo’nalganligi – qaror qabul qilishda komformlik va mustaqil fikrlashga ega emaslik, aksincha, detallar shaklidagi xilma – xillik fikrlar, hukm va xulosalarning mustaqilligi, ustanovkalarning mavjudligidan, ba’zida esa ijodiylikdan dalolat beradi.

Figuradan tashqarida joylashgan qismlar tahlili

Figuradan tashqarida joylashgan qismlar ham funksional, ham bezovchi qismlar bo’lishi mumkin. Bu qismlarga qanotlar, qo’shimcha oyoqlar, patlar, toshbaqaning kosasiga o’xhash sovutlar, rangli detallar, bantiklar va boshqalarni kiritish mumkin. Bu detallar Shaxsdagi o’ziga ishonch, qiziquvchanlik, boshqalarga nisbatan hamdardlik, ijtimoiy munosabatlar tizimida o’z o’rniga ega bo’lishga intilishni; bezovchi detallar esa namoyishkoronalik, o’ziga boshqalarning diqqatini qaratishga moyillikni anglatadi.

Dumlar

Shaxsning o’z qarashlari, xatti – harakatlari, qaror va xulosalariga, o’zinig verbal muloqotiga bo’lgan munosabatini bildiradi. Dum qog’ozda o’ngga qaratib chizilgan bo’lsa, o’z hulq – atvori va xatti – harakatlariga; chap tarafga qaratilgan bo’lsa, o’z o’y – xayollari, fikrlari, xulosalari, qat’iyatsizligi tufayli boy berilgan imkoniyatlariga munosabatini aks ettiradi. Bu munosabatning ijobiy yoki salbiylici dumning yuqoriga yoki pastga yo’nalganligiga qarab aniqlanadi. Agar dum yuqoriga qaratilgan bo’lsa, ishonch va tetiklik; pastga qaratilgan bo’lsa, o’zidan qoniqmaslik, haqligiga shubhalanish kabilarni bildiradi.

Figura va shaklning konturlari tahlili

Kontur chiziqlarining bosib, qalin chizilganligi yoki yo’qligiga qarab himoya mexanizmlari, xavotirlanish hislari mavjudligi yoki yo’qligi aniqlanadi. O’tkir burchaklar bilan chizilgan bo’lsa, kuchli ximoya mexanizmlari va aggressivlikni; kontur chizig’i “bo’yab”, qora chizilgan bo’lsa – xavotirlanishning yuqoriligi va tashvishlanishni anglatadi. Figuraning qog’ozda fazoviy joylashganiga qarab

himoya yo'nalishi, nimalarga nisbatan yo'naltirilganligi aniqlanadi. *Figuraning yuqori konturi* – bolalarga ta'qiqlar, cheklovlar qo'ya oluvchi Shaxslarga ya'ni ota – onalar, o'qituvchilar, kattalarga nisbatan; *figuraning pastki konturi* – o'zidan yosh jixatdan farq qiluvchilar, kichkinalar, tengdoshlar tomonidan o'z Shaxsining qabul qilinmasligi, ular o'rtasida obro'sining yo'qligi; *yon tomonlardagi konturlar* – turli vaziyatlar, voqeа – hodisalar tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosli va asossiz xavf – xatarlarga nisbatan xavotirlanish darajasining yuqoriligi hamda ulardan o'zini himoya qilishga tayyorlikni anglatadi. Agar "himoya" elementlar chizilgan figuraning ichiga joylashtirilgan bo'lsa, ular qaysi tarafda joylashganiga qarab baholanadi. O'ng tomonda joylashgan bo'lsa, himoya real voqelikda, faoliyat jarayonida; chap tomonda joylashgan bo'lsa, o'z dunyoqarashi, e'tiqodi va fikr - mulohazalariga nisbatan himoya sifatida talqin qilinadi.

Umumiy energiya va rasm tahlili. Umumiy tahlil jarayonida "mavjud bo'limgan hayvon" ni chizish va uni tasvirlash uchun ishlatalgan detallar – tana qismi, bosh qismi, tana a'zolari, dum va qanotlar miqdoriga qarab aniqlanadi. Figuraning tarkibiy qismlari va elementlari (eng zaruriy tarkibiy qismlardan tashqari) qanchalik ko'p bo'lsa, shunchalik kuchli motivatsiya va energiya bilan chizilgan hisoblanadi. Buning aksi bo'lsa, motivatsyaning pastligi, energiyani tejash, organizmdagi astenik kasalliklar, psixosomatik kasalliklar bo'lishi mumkinligdan dalolat beradi. Bu belgilarni chiziq xarakteriga qarab aniqlash mumkin. Ular quyidagilar: zaif – to'rsimon chiziqlar, qalamni bosmasdan ingichka kontur hosil qilgan holda chizish va boshqalardan iborat.

Chiziqlarning qalin va bosib chizilishi motivatsiya va energiyaning yuqoriligidan emas, balki xavotirlanish darajasining kuchli ekanligidan dalolat beradi. Ayniqsa, qattiq bosib chizilgan, hattoki, varaqning orqa tomonidan ham ko'rinish turgan chiziqlarga e'tibor qaratish lozim. Bu rasm chizayotgan qo'l muskullarining yuqori tonusi – kuchli xavotirlanish darajasidan darak beradi.

Mavjud bo'limgan hayvon rasmi mazmuni va mavzusiga ko'ra, tajovuzkor xavf soluvchi va neytral (arslon, begemot, bo'ri yoki qushlar, chumoli va olmaxon,

kuchuk, mushuk kabilar) turlarga ajratiladi. Bunda chizilgan rasm – shu rasmni chizayotgan Shaxs bilan identifikatsiyalanadi va ichki kechinmalarini, o’z “Meni” ga munosabatini tasvirlaydi. CHizilgan rasmning odamga o’xshatib tasvirlanishi – to’rt oyoq o’rniga odamnikiga o’xhash ikki oyoq, kiyimlar kiygan holda insonga o’xshatib tasvirlash infantillik, emotsiyal jihatdan yetuk emaslikdan dalolatdir.

Shaxsdagi agressivlik darajasini rasmdagi burchaklar xarakteri, miqdori, joylashuvi orqali aniqlanadi. Bunda alohida e’tibor tirnoqlar, tishlar, tumshuqlarning mavjudligi bilan ham izohlanadi. Shuningdek, figurani jinsiyl belgilarga tayanib, ularni tasvirlashga ham ahamiyat qaratish lozim. Figurani aylana tarzda ayniqsa, ichi bo’sh bo’lgan tarzda ifodalanishi, rasm muallifining introvertlik, odamovilikka moyilligidan darak beradi. SHuningdek, hayvonfigurasini tasvirlashda mexanik elementlardan foydalanilganligiga ham e’tibor berish lozim. Masalan, oyoqlar o’rniga tank yoki traktoring zanjirlar, ko’zlar o’rniga elektrolampaning o’rnatilishi va boshqalar. Bunday holatlarda rasm muallifida psixik og’ishishlar va shizofreniya kasalligi mavjud bo’lishi ehtimoli yuqori.

Shaxsning ijodiy qobiliyatlari asosan figuradagi elementlarning o’zaro uyg’unligi, murakkabligi bilan tavsiflanadi. Mavjud hayvonlar elementlaridan foydalanib, mavjud bo’lmagan hayvonni yaratish (qanotli mushuk, patli baliq va hokazolar) ijodiy yondashuvning mavjud emasligidan dalolat beradi. Ijodiy yondashuvning yana bir belgisi original nomlar berish bilan ham aniqlanadi. Masalan, beGEShuk, ratoletius va boshqalar).

Yodda tuting! Ushbu metodikani tahlil qilishda chizilgan rasmning har bir elementini diqqat bilan o’rganib chiqish lozim.

Kichik mакtab o’quvchilari orasida Shaxsning yaqqol xususiyatiga aylanadigan yuqori va mustahkam qo’rquvga ega bolalar ajralib turadi. Avvalam bor ularda yuzaga keladigan muammolarni ko’rib chiqishdan oldin quyidagi savolga javob beramiz: nima uchun ba’zi bir bolalar birinchi sinfga borishda etarli

yuqori darajadagi qo'rquvga ega bo'ladi? Maktabdagi qo'rquvning mustahkamlanishi yoki rivojlanishiga nima turtki beradi?

Maktabgacha bo'lgan bolalik-o'ziga ishongan, yuqori o'zi haqida fikrga egalik, tinch, emotSIONallik davri. Bu paytda bolaga o'z samimiyl istaklarini, o'zi bilishiga, yaqin kattalari bilan ma'qullanmaydigan harakatlariga bo'lgan xohishlarini saqlab turishga yordam beruvchi vaziyatga ko'ra, qo'rquv yuzaga keladi. Vaziyatga ko'ra, qo'rquv har bir insonning hayoti davomidagi emotSIONal holatiga aylanadi. U foydali, sababi ixtiyoriy hulq-atvor boshqaruviga kiritiladi. Faol bilish faoliyati, shu bilan bir o'qish, emotSIyasiz mavjud emas.

O'qituvchining frustratsion tolerantligi psixologik moslashuvni saqlagan holda turli hil pedagogik qiyinchilik, nizolarga qarshi turish qobilyati.

Bola va kattaga qo'rquvning to'la darajada yo'qligi emas, balki uning ma'qul darjasini va mos usullar bilan o'ta kuchli va uzoq emotSIONal holatlardan chiqish qobilyati kerak.

Vaziyatga ko'ra, qo'rquv mustahkam, shahsiyat tuzilishida qayd qilinishi mumkin. Maktabgacha bo'lgan yoshda bu bolaning muayyan tarbiya uslubida sodir bo'ladi. Shaxsiyat qo'rquvi yuqori darajadagi intilish bilan birikadigan avtoritar uslubda, ota-onalarning bolaga nisbatan umidida va giperg'amho'rlikda, ya'ni qo'rquv to'la ota-onalar bu hislatni o'z bolassida qayta ishlab chiqarishida shakllanadi.

Agar ota-onalardan biri vahmaga to'lib, bola uning hayoti va salomatligi haqida o'ta ortiqcha g'amho'rlikni namoyon qiladi, bu unda atrofdagi olmning barqaror emasligiga qayg'urishni, har tomondan kelayotgan havf-xatarlarni sezishni yuzaga keltiradi. Bola yashashga va odatiy munosabatlardan chetga chiqishga qo'rqadi, faqtgina oilada ish tutadi. Biroq bola ijtimoiy tajribasini sun'iy cheklanishda ola unga ishonish, himoyalanganlikni ta'minlay olmaydi. Bu erda himoyasizlik hissi, o'z kuchlariga ishonmaslik, yuqori darajadagi qo'quvlik kelib chiqadi.

Oilada bajarib bo'lmaydigan talablarni qo'yishganda, doimo va ochiq xulq-atvoriga bo'lgan norozilikni ifodalashganda, bolalar ko'pincha qo'rqoq bo'lib qoladi. Albatta, kattalar bola harakatlarini baholashi, qilgan ishlariga o'z munosabatini mos ravishda ifodalashi kerak. Biroq bu qay tarzda va qanday shaklda qilinishi juda muhim. Bolaga tana qilishganda, uyaltirishganda va ochiqchasiga hamma narsa uchun ketma-ket urushganligida masalan: joyida turmagan o'yinchoq, to'kilgan choy, iflos qo'llar, o'ta baland yoki o'ta past nutq uchun vaziyatga ko'ra qo'rquvlik ko'rinishlari butun emotSIONAL tusga aylanadi. Ko'ngilsizlikni qo'rquv bilan kutish, jazo oldidan qo'rquv yuzaga keladi.

Ta'kidlab o'tamizki, tarbiyaning avtoritar uslubi barcha bolalarda ham shaxsiyat qo'rquvini yuzaga keltirmaydi. Ba'zi oilalarda cheksiz tana qilishlar bolani bezitadi; bola ularga befarq bo'lib qoladi, o'rganib qoladi, o'ziga olmaydi yoki joni dili bilan aytishadi. Mustahkam qo'rquv ta'sirchan har narsani o'ziga oladigan bolalarda rivojlanadi.

Erta shaxsiyat qo'rquvi bola ota-onada munosabatlari buzilishi buzilishi hisoblanadi. U bevosita ota-onada munosabatining yo'qligida, bolani shundayligicha qabul qilmaslikda hunuk, uncha aqli emas, o'ta sho'x yoki aksincha odamovi namoyon bo'lishi mumkin. Biroq odatda qo'rquvlik keskin ravishda maktabdag'i o'qishga tayyorlanish davrida ortib ketadi. Ilgari bola qilayotgan ishiga e'tibor bermagan ota-onalar unga o'ta yuqori talablarni qo'yishni boshlaydi. Katta yutuqlarni kutib, ularning yo'qligi uchun asabiylashadi va jahli chiqadi.

A.L.Venger o'z amaliyotidan misol keltiradi:

"Men olti yoshlik bolani psixologik jihatdan kuzatayapman. Uning barcha bergen topshiriqlariga ta'siri bir xil: Ushu zahotiyoq javob beradi:

-Men qilishni bilmayman. Menda bu narsa o'xshamydi.

U kesma rasmni yig'ishi kerak. Bu topshiriqni bajara olishiga ishonaman. Unga buni tushuntiraman. Nihoyat uzoq ko'ndirishlardan keyin ishga kirishadi. Biroq u rasmga emas, ko'zimga qaraydi.

-Shunday qilish kerakmi? To'g'ri qilyapmanmi?

U notog'ri qilyapti: axir u rasmni ko'rmayapti. Agar men unga "sen yomon qilyapsan" desam, unda u o'z qobilyatiga ishonchni yo'qotib, darhol ishni tashlaydi. Men unga aytaman:

-Balki senda to'g'ri chiqar. Lekin hali sen tugatmading, e'tibor bilan yana nima qilishni kerakligiga qara.

Boshlash va tugatish qoldi. Shubhali maqtov bilan ruhlantirilgan bola nihoyat rasmga qarab, aqlan harakat qmlishni boshlaydi.

-yo'q baribir unda hech nima chiqmaydi ho'rsinadi bolaning onasi.

Va shunda bola darhol javob beradi:

-Menga o'xshamaydi" (A.L.Venger, 1994, 98-bet).

Shunday qilib, maktabga borguncha bola yutuqqa ega bo'limgan vaziyatga tushadi. Har qanday topshiriqni bajarishga kirishganda, u omadsizlikni kutadi va qo'rjadi. Shu tufayli yuqori natijalarga erishmaydi va ota-onasining salbiy bahosini oladi. Omadisizlikni kutish doimiy tarzga aylanadi, qo'rquv ortadi, faoliyat borgan sari buzila boradi, baho ham quyi bo'lib boradi: qobilyatsiz, nodon, uddalay olmaydi. O'ziga bo'lган ishonch susayadi, og'ir ahvol yuzaga keladi.

Bunday ahvol maktabda ham saqlanadi, faqat shu farq bilanki, unga yangi ahamiyatli Shaxs o'qituvchi va past baholar kiritiladi. Qo'rquvga to'la bolalarning birinchi sinfdagi o'qish imkoniyatlariga to'g'ri kelmaydi, ba'zilari esa o'zlashtirmas bo'lib qolishi mumkin.

Kichik yoshdagi o'quvchilar qo'rquvining rivojlanishiga o'qituvchining sinf bilan bo'lган avtoritar muloqot uslubi, pedagogning individual me'yorga emas, balki balki ijtimoiy me'yorga ko'ra ish tutishi, shu me'yorga to'g'ri kelmaydigan bolalarga "yorliq yopishtirish" yordam beradi. O'qituvchining emotsiyal sovuqligi, odobsizligi, ba'zida esa ochiq qo'polligi ayniqsa o'qish boshida o'quvchilar qo'rquvining umumiy ortishi yuzaga keltiruvchi o'ziga xos psixologik muhitni sinfda aniqlab beradi. "Barcha bolalarga ozor beruvchi o'qituvchining qo'polligi qo'rquvga ega bo'lган yoki "qo'rquvga tayyorlik" holatida turgan, ya'ni

o'zini himosiz, qarshi turish imkoniyatlariga ega bo'limgan ojiz deb his etadiganlar uchun juda og'irdir".

Ta'kidlash lozimki, kichik maktab yoshida bola uchun obro' e'tiborga ega bo'lgan kattalar ota-onalar, o'qituvchining fikri va unga bo'lgan munosabati o'ta muhim. Bolalar o'z ota-onasi e'tibori intilishlariga to'g'ri kelmasa va o'qituvchi tomonidan quyi baholansa, ular qo'rquviga "ozuqa beruvchi" o'ta nomuvofiq sharoitlarda bo'lib qoladi.

Bunda o'zlashtirish har qanday bo'lishi mumkin: ob'ektiv yutuqlar emas, balki sub'ektiv idrok qilish, kutilgan natijaga nomuvofiqlik muhim. SHunday bo'lsa ham, ba'zida qo'rquv ko'p holda o'zlashtirmaydiganlarga va a'lochilarga xos va uch baho oluvchilarga xos emas (B.I.Kochuey, E.V.Novikova, 1998). O'zlashtirmaydiganlarda yuqori darajadagi qo'rquvlik quyi darajada o'ta baho berish bilan belgilanadi. A'lochilar o'zining "yulduzli kasalligi" bilan doimiy ravishda sinfda yuqori mavqeni yo'qotishga, egallab turgan o'ringa to'g'ri kelmaslikka, ota-onalarining e'tirozini yuzaga keltirishga qo'rqed. Uch oluvchilarning osoyishta hayoti intilishlarning quyi darajasiga, "zo'r berib o'qimaslik", "uchingni har doim ham olasan" prinsilariga asoslanadi, bu emotsiional barqarorlikni oshiradi.

Qo'rquv to'la bolalarga nima xos? yuqori darajadagi qo'rquvligi qanday namoyon bo'ladi?

A.M.Prixojan ma'lumotlariga ko'ra, (2000) bunday bolalarni quyidagilar farqlaydi:

- ijtimoiy solishtirishlarga yuqori ta'sirchanlik;
- bu uchun etarli asoslar bo'lmasa ham muvaffaqiyatsizlik haqida qayg'urish;
- o'z yutuqlari bilan qoniqmaslik;
- qo'rquvga ega bo'limgan bolalarga qaraganda muvaffaqiyatsizlik va nomuvofiq hodisalarning yaxshiroq eslab qolinishi;
- tashqi bahoga ko'ra ish tutish;
- o'z harakatlarini mustaqil baholay olmaslik.

Ular tashqi aniq mezonlar berilmagan hollarda omadsiz. O'qituvchilarga nisbatan ular infantli o'rinni egallamaydi: baho ular uchun bilim va qobilyatlar "o'lsamni" emas, balki avvalam bor pedagog munosabatining ifodalanishi.

Maktabgacha bo'lган yoshdan boshlab bolalarda qo'rquvlik "niqoblari" deb atalmish qo'rquvlikni yumshatilgan holda boshdan kechirishga va tashqi ko'rinishda namoyon qilmaslikka imkon beradigan hulq-atvor shakllari yuzaga keladi. Bunday niqoblar tajovuzkorlik va tobelik (o'ta darajadagi itoatkorlik yoki norozilik bilan bo'ysunmaslik, o'ta kuchli g'amxo'rlik kichik yoshdag'i o'quvchilarga qaraganda o'smirlarga ko'proq xos. Kichik yoshdag'i o'quvchilarda ko'pincha ortiq darajadagi xayolparastlik, reallikdan fantaziyalar olamiga o'tib ketish yuzaga keladi, bunda bola darsda rasman ishtirok etadi biroq, o'z orzulariga cho'kib ketadi. Bu yoshda yana kasallikka ketish ham uchrab turadi.

Qo'rquv to'la bolalar muammolari turlicha: bir tomondan bu o'zlashtirmaslik yoki ahamiyatli kishilar bilan aloqa o'rnata olmaslik, boshqa tomondan o'ziga baho berish, o'ziga bo'lган ishonchning pasayishini, aybni his etish, har bir omadsizlikkao'ta qayg'urish, salbiy emotsional tajribaning "o'sib borishi" nevrotik ta'sirlarning bo'lishi.

Bunday bolalarga yordam berish, qo'rquvligi darajasini pasaytirish uchun avvalam bor ularni yutuqqa erishish bilan ta'minlash zarur. Yutuqning o'zi emas, balki unga bo'lган ta'sirning muhim bo'lганligi sababli ota-onada va o'qituvchilar omadsizliklar va ayrim xatolarga e'tibor bermasligi kerak. Ular o'quv ishidagi eng kichik foydali siljishlarni rag'batlantirish, tanbehlarni esa boshqacha shaklda berish lozim: "Yashavar, senda juda yaxshi o'xshayapti. Biroq hali oxirigacha yaxshi o'xshamadi. Keyingi safar hozirgiga qaraganda yaxshiroq qilasan"

O'ta qiyin maktab hayotiga moslashayotgan qo'rquv to'la birinchi sinf o'quvchilari uchun psixoprofilaktikdastur ishlab chiqilgan (A.M.Prioxjan, 2000). U bolalarda o'z faoliyati natijalariga bo'lган mos munosabati uni pedagogdan qat'iy nazar baholay olish qobilyati, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarning shakllanishi, rivojlanishiga qaratilgan.

Dastur maktab psixolog va o'qituvchining hamkorlikdagi ishiga yo'naltirilgan. Unda, xususan, bolalarda, kattalar va tengdoshlar bilan bo'lган muloqot ko'nikmalari, o'yin ko'nikmalari, o'quv faoliyatini tahlil qila olishi, o'z yutuqlariga o'z intilishi natijasi sifatida qaray olish va xatolardan qo'rmaslik qobiliyatlarining rivojlanishi ko'zda tutilgan.

Boshqa tomondan, psixolog o'qituvchiga o'quvchilar o'quv ishining mazmunli baholanishini o'zlashtirishga, o'quv faoliyati va bolalar hulq-atvoriga bo'lган aniq talablar tizimini o'rnatishga, qiyin vaziyatlar va ularni hal etish usullarini tahlil qilishga yordam ko'rsatishi kerak.

Oila metodikasi o'rganilayotgan bola tomonidan oilaviy vaziyatni sub'ektiv idrok etish haqidagi boy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Rasm bolaning o'z oila a'zolariga unga bo'lган munosabati, sinaluvchi uchun nizo va xavotirlik tug'diruvchi oilaviy munosabat xarakteri, shuningdek, oilaning boshqa a'zolari bilan o'zaro munosabatini qanday qabul qilish va oiladagi o'z o'rini aniqlashga yordam beradi.

Agar "UDO" metodikasi bolaning asab psixik holat xususiyatini tashxis qilishga va o'ziga ishonchsizlik, g'animlik va boshqalarni aniqlashga yo'naltirilgan bo'lsa, "Oila rasmi" metodikasi oila sharoitidagi vaziyatlarda mazkur emotsiyonal buzilish sabablarini aniqlash imkonini beradi.

Oila rasmi metodikasi uchun miqdoriy baholash tizimi ishlab chiqildi hamda beshta belgilar majmuasi ajratildi:

- 1.Qulay oilaviy sharoit;
- 2.Xavotirlanish;
- 3.Oiladagi nizo;
- 4.O'zidan qoniqmaslik hissi;
- 5.Oilaviy sharoitdagi adovat.

Tadqiqot metodikasi sinaluvchilar guruhida o'tkazilib, natijalar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilindi. Miqdoriy tahlil natijalari jadval va diagrammalarda aks ettirildi.

Sinaluvchilar soni	Qulay oilaviy sharoit	Xavotirlanish;	Oiladagi nizo;	O'zidan qoniqmaslik hissi;	Oilaviy sharoitdagi adovat.
40 nafar	34%	38%	29%	52%	37%

Jadval natijalariga ko'ra, sinaluvchilar guruhida qulay oilaviy sharoit har ikki guruhda ham ahamiyatli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, 4-sinf o'quvchilarida yuqori ekanligi ular mazmun mohiyatan oilada ro'y beradigan har qanday o'garishlarda xabardor ekanligi, ular uchun qulay sharoit qanday ekanligi xususida ma'lumotlarga ega ekanligi bilan belgilanadi. Shuningdek, sinaluvchilar guruhida xavotirlanish ya'ni har qanday narsalarga nisbatan ichki qo'qvnii his qilish qobiliyati birmuncha ortganligini ko'rishimiz mumkin. Lekin shuni aytib o'tish lozimki, tadqiqotda ishtirok etgan sinaluvchilarda yoshga bog'liq xavotirlanishning pasayganligini qayd etib o'tish mumkin. Unga ko'ra sinaluvchilar guruhida 45% va 38% ni tashkil qiladi. Oiladagi nizo sinaluvchilar guruhida 35% va 29% ni tashkil qili, ularda ota-onas munosabatlariha hamda ota-onas va farzand tizimida o'ziga xos ziddiyatli holatlar mavjudligini ta'kidlab o'tadilar.

Ma'lumki, tadqiqotda ishtirok etgan sinaluvchilar guruhida o'zidan qoniqmaslik hissi 48% va 52% ni tashkil qilganini ko'rishimiz mumkin. Shuning bilan birga ular o'zlarida kechadigan holatlarni anglamaydilar hamda qobiliyat va iqtidorlarini to'la baholash imkoniyatini mavjud emasligini anglatadi. Shuningdek, buni ularning keyingi bosqich davriga o'tishi bilan ham izohlash mumkin.

Oilaviy sharoitagi adovat sinaluvchilar guruhida o'zining ahamiyatli ekanligidan dalolat beradi. Unga ko'ra, 28% va 37% ni tashkil qiladi. Bu ularning oilalarida yuzaga keladigan turli darajadagi adovat, ziddiyatning mavjudligi

shuningdek, oilaviy psixologik muhitning sog'lom emasligidan dalolat beradi.

Metodika natijalaridan shuni xulosa qilish mumkinki, oiladagi nosog'lom muhit ham o'quvchi shaxsida emotsiyalarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shuning oilaviy muhitdan qoniqmaslik, ota-onalarni farzandlarning o'rtasidagi kelishmovchilik ularda xavotirlanish, o'zidan qoniqmaslik, atrofdagi insonlarga nisbatan aggressiyani yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

III bob yuzasidan xulosalar

Mazkur bob proektiv metodikalarning taxliliy ahamiyati haqida bo'lib, shaxsni o'rganishda proektiv metodikalarning o'rni, turlari, diagnostik imkoniyatlari to'risida ma'lumot berilgan. Proektiv metodikalar shaxs diagnostikasi uchun mo'ljallangan metodikalar guruhi bo'lib, ular uchun shaxsning alohida, ayrim xususiyatlarini emas, uni umumlashgan holda baholash xosdir. Proektiv metodikalarning eng muhim belgisi ularda noaniq stimullarning qo'llanilishi va shaxsdagi ham anglanilgan ham anglanilmagan mayllarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, sinaluvchining o'zi ularni to'ldirishi, tavsiflashi, izohlab bera olishida hisoblanadi. Xususan, proektiv metodikalar so'rovnomalarga nisbatan sinaluvchilar tomonidan noto'g'ri talqin qilinmasligi, shu sababli shaxsni diagnostika qilishda yaroqliroq sanalishi bobda to'liq yoritilgan. Proektiv metodikalarning imkoniyatlari cheklanmagan, shuning uchun ham amalda qo'llash qiyinchilik va to'siqlarga uchramaydi.

Yuqoridagilarga asoslanib, mazkur bob yuzasidan shaxslararo munosabatlarda, oilaviy munosabatlar diagnostikasida ham proektiv metodikalarning o'mi ma'lum darajada ahamiyat kasb etishini xulosa qilish mumkin. Psixologiyada nafaqat turli xildagi testlar, so'rovnomalarning, balki proyektiv testlarning ahamiyati yuqori ekanligini ko'rish mumkin.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Inson shaxsini tadqiq etish psixodiagnostika fanidagi asosiy muammo sanaladi. Biz mazkur tadqiqot ishimizda aynan psixodiagnostikaning imkoniyatlaridan keng foydalangan holda proyektiv metodikalar samaradorligini baholashga erishdik. Ish mazmunidan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni berish maqsadga muvofiqdir:

- Psixodiagnostika — shaxs individual psixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytib berish va psixodiagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so'nggi natijasidir.
- Psixodiagnostika — psixologiya fanining zarur sohalaridan biri bo'lib, shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o'lchash va aniqlashga doir metodlarni ishlab chiqadi va tayyorlaydi.
- Shaxsni o'rganishni o'ziga xos jihatlari uning tadqiq etishning murakkabligidadir. Xususan, bu jarayonda psixodiagnostik vositalarning o'mni muhim sanaladi. Shaxsni o'rganishda proyektiv metodikalardan foydalanishning imkoniyatlari keng, qulaydir.
- Shaxs psixodiagnostikasida proyektiv metodikalardan foydalanishga doir to'plangan ma'lumotlar psixologiya sohalaridan umumiyligi psixologiya, shaxs psixologiyasi, kichik maktab yoshi psixologiyasi, psixodiagnostika, eksperimental psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya kabi fanlarini yangi nazariy bilimlar bilan boyitishga xizmat qiladi. Shuningdek, proyektiv metodikalar borasidagi nazariy bilimlarni boyitilishiga hamda fandagi ahamiyatini oshirishga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Keltirilgan xulosalarga muvofiq ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilar va shaxs tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarga quyidagi tavsiyalarni berish maqsadga muvofiqdir:

- Shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalardan foydalanish muhim o’ringa ega. Jumladan, kichik maktab yoshidagi o’quvchilar shaxsini o’rganishda qo’llanilgan proaktiv metodikalar ular to’g’risida yetarlicha ma’lumotlar to’plash imkonini beradi.
- shaxs psixodiagnostikasida proaktiv metodikalardan foydalanish zamonaviy psixologik metodikalar bilan samaralidir.
- bolalar, o’smirlar va kattalar bilan ishlashning individual uslubini ishlab chiqish;
- barcha yosh davriga xos yuzaga keladigan psixologik fiziologik o’zgarishlarni hisobga olish;
- bolalar va o’smirlar bilan hissiy emotsiyal sohalarini nazorat qilish va boshqarish ko‘nikmasini shakllantirish bo‘yicha trening mashg‘ulotlarini tashkil qilish;
- o’smirlar bilan jamoaviy tadbirlarni tashkil qilish lozim;
- shaxsning barcha faoliyat sohasida hissiy zo‘riqishlarini oldini olish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Asarlar to‘plami.1—19 jildlar. — Toshkent, “O‘zbekiston”, 1996-2011.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, “Ma’naviyat”, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning BMT Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag‘ishlangan Sammiti yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so‘zi, 2010 yil 22 sentabr.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiysi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza // Xalq so‘zi, 2010 yil 13 noyabr
5. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish – tarraqiyotimizning muhim omilidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinganining 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagи ma’ruza // Xalq so‘zi, 2010 yil 8 dekabr.
6. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: “O‘zbekiston”, 2011. – 440 b.

Asosiy adabiyotlar

1. G‘oziev E. Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi): Ped. institatlari va universitetlarining talabalari uchun o‘quv qo‘l. – Toshkent: O‘qituvchi, 1994. – 244 b.
2. G‘oziev E. O‘quvchilarining o‘quv faoliyatini boshqarish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1988. – 104 b.
3. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. T. O‘qituvchi. 2010 y.
4. G‘oziev E.G‘. Psixologiya. — T., O‘zMU «Universitet», 2003.

5. Davletshin M.G. Tanlangan ilmiy ishlar to‘plami. – Toshkent: 2008.– 81 b.
6. Karimova V., Akramova F. Psixologiya (ma’ruzalar matni). — T., 2002. — 103 b.
7. Shaxsning psixik taraqqiyoti diagnostikasi. — (metodik qo’llanma) — T.: «Fan va texnologiyalar», 2010. – 162 b.
8. Немов Р.С. Психология; Учебник, М.: Высшее образование, 2008. — 639 с.
9. Turg‘unov Q. Psixologiya terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1975. – 195 b.
10. Газиев Э.Г. Психологические основы развития самоуправления учебной деятельностью у школьников и студентов: Автореф. дис... докт. психол. наук. – М.: МГУ, 1992. – 38 с.
11. Немов Р.С. Общая психология: Краткий курс. – СПб.: Питер, 2008.–304 с.
12. Общая психодиагностика. - М.: Изд-во Мос-ва. Ун-та, 1987,-305 6
13. Панасюк А.Ю.Адаптированный вариант методики Д.Векслера. - М.:Ин-тут гигиены детей и подростков, 1973. - 79 с
14. Практикум:по психодиагностики. Дифференциальная психометрика /Под. ред. В.В.Столина, А.Г.Шмелева - М.: Изд-во Мос-ва. Ун-та, 1984.-154 6
15. Психодиагностическая работа в начальной школе. Ч.1. Определение готовности к обучению в школе. СПб. 1994.—78 с.
16. Психодиагностика: теория и практика/Пер с нем.-М. Прогресс, 1986.-207 с
17. Психологическая диагностика: Проблемы и исследования /Под ред. К.М.Гуревича. - М.: Педагогика, 1981.-232 с.

18. Филимоненко Ю., Тимофеев В. Руководство к методике исследования интеллекта у детей Д.Векслера. Адаптированный вариант. СПб.,1993,-57 с.
19. Худик В.А.Психологическая диагностика детского развития: Методы исследования. - К:Остива. 1992 -220 с.
20. Муллабоева Н.М. Таваккалчиликнинг ёш ва психологик хусусиятлари (ўсмир ва ўспиринлик даври мисолида): Психол. ф...дис...автореф. -Т.: ЎзМУ, 2006. – 23 б.
21. Мухторов Э.М. Ўсмирлар гурухида ўзини ўзи психологик муҳофаза қилишнинг ўзига хос хусусиятлари. Психол. ф. н.дис...автореф – Т.:ТДПУ, 2009. – 24 б.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Большой толковый психологический словарь/ Пер. с англ. – М.: Ребер Артур, АСТ, Вече, 2003. Т. 1 (А-О). – 592 с.
2. Василев И.А., Магомед-Эминов М.Ш. Мотивация и контроль за действием. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 143 с.
3. Волков Б.С. Возрастная психология. В 2-х ч. Учеб. пособие для ВУЗов, спец. ОПД.Ф.01-Психология/ Под ред. Б.С. Волкова. – М.: ВЛАДОС, 2005. Ч.2. – 343 с.
4. Элисеев О.П. Практикум по психологии личности. – 2-е изд., испр, и перераб. – СПб.: Питер, 2007. – 512с.
5. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В.Д. Балин, В.К. Гайда, В.К. Гербачевский и др. под общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2005. – 560 с.
6. Практическая психология образования: учебное пособие 4-е изд. / Под редакцией И.В. Дубронивой — СПб.: Питер, 2007. — 592с.
7. Дубровина И.В. Рабочая книга школьного психолога. — М. 1991.

8.Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В.Д.Балин, В.К.Гайда, В.К.Гербачевский и др. под общей ред. А.А.Крылова, С.А.Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2005. – 560 с.

Internet resurslari

1. <http://www.psixologiya.uz>
2. <http://textshare.tsx.org>
3. <http://www.mgimo.ru/fileserver/>
4. <http://www.ssu.runnet.ru/...>
5. http://www.philol.msu.ru/~rlc2001/ru/sch_14.htm
6. <http://www.voppsy.ru>
7. <http://flogiston.ru/arch>

ILOVALAR

